

Historia gminy Somianka

© Urząd Gminy Somianka

Spis treści

BARCICE	3
CELINOWO.....	5
HUTA PODGÓRNA.....	5
JACKOWO DOLNE	6
JACKOWO GÓRNE.....	6
JANKI	7
JASIENIEC.....	8
KRĘGI	8
MICHALIN	10
NOWE KOZŁOWO.....	10
NOWE PŁUDY.....	11
NOWE WYPYCHY.....	11
OSTROWY.....	11
POPOWO KOŚCIELNE.....	12
POPOWO PARCELE.....	14
SKORKI.....	14
SOMIANKA.....	15
SOMIANKA PARCELE.....	20
STARE KOZŁOWO.....	20
STARE PŁUDY.....	21
STARE WYPYCHY	22
STARY MYSTKOWIEC.....	23
SUWIN.....	23
ULASEK.....	24
WIEŁĄTKI ROSOCHATE.....	24
WIEŁĘCIN.....	25
WOLA MYSTKOWSKA.....	26
WÓLKA SOMIANKOWSKA.....	27
ZDZIEBÓRZ.....	27

BARCICE

Nazwa wsi pochodzi od imienia Barta lub Bart¹. Barcice należą do bardzo starych osiedli. Pierwsze pisane dane pochodzą już z 1185 roku (*Partici*). Wtedy to wojewoda mazowiecki Żyro darował tę wieś kościołowi N.P.M na przedmieściu Płocka². (Darowizna zapewne obejmowała większy obszar na którym później powstały kolejne wsie kościelne, w tym Somianka) Od tej pory była to przez wieki własność kościelna. Z czasem Barcice stały się uposażeniem klasztoru norbertanek płockich.

Osada rozwijała się pomyślnie do początku XIII wieku, kiedy to nastąpiły najazdy Jaćwingów i Litwinów, które aż do końca XIV wieku hamowały rozwój tych ziem. Po ustaniu najazdów pojawili się tu nowi osadnicy. Władze kościelne postanowiły utworzyć tu parafię. Wokół Barcic był duży obszar dóbr kościelnych, które dopiero zagospodarowywano i właśnie Barcice miały stać się centrum tego zespołu dóbr. W 1390 roku staraniem Pawła, proboszcza płockiego konwentu norbertanek, biskup płocki Stanisław erygował w Barcicach parafię (ówcześnie *Barcicze*)³. Rozpoczęto budowę pierwszego drewnianego kościoła. Do parafii włączono spory obszar ziemi, również dóbr prywatnych, po obu stronach Bugu (od Serocka aż po Kręgi)⁴.

Wsie kościelne często były lustrwane, ale nigdy nie ukazały się drukiem lustracje wsi diecezji płockiej. Nieco informacji można znaleźć w spisie podatkowym z 1578 roku. W tym czasie w Barcicach (*Barcicze*) uprawiano 13 i pół włóki ziemi, na której mieszkali kmiecie. Mieszkały też dwie rodziny zagrodników i jeden rzemieślnik⁵. Do opisu wsi dodano też łacińskie słowo *scabini*, które oznaczało ławnika, sąd. Wsie kościelne miały immunitet sądowy, czyli pełne prawa do sądenia swoich poddanych. Dobra norbertanek płockich były rozrzucone po Mazowszu, a w tej okolicy należały do nich tylko: Somianka, Płudy, Barcice i Wólka Somiankowska, zapewne właśnie w Barcicach zorganizowano ławę sądową dla tych wsi. Sądził przedstawiciel norbertanek (sołtys) wraz z wybranymi do ławy mieszkańcami tych wsi.

Wsie należące do Kościoła były z reguły duże i dobrze zarządzane, jednak obciążenia chłopów były również ciężkie jak w dobrach prywatnych.

Rozwój wsi został zahamowany w połowie XVII wieku w wyniku potopu szwedzkiego, ludność kraju zmniejszyła się o 1/3, a wsie liczące po kilka domów lub wręcz puste nie należały do wyjątków. Na szczęście w tej okolicy nie było większych działań wojennych oraz przemarszów wojsk, jednak regres gospodarczy i tu dał się we znaki.

W 1781 roku przeprowadzono lustracje miejscowej parafii. Czytamy w niej „*Jest kościół parafialny w Barcicach nowy, drewniany, z kostkowego drzewa hyblowanego, nakładem Jgmcj ks. Mateusza Kamieńskiego oproboszcza klasztoru, wystawiony w roku 1748 (...)*”. *Stoi na zachód słońca jesiennego (...). Ten kościół stoi na rzekę Bugiem splawną, w wojewostwie mazowieckim, ziemi nurskiej, powiecie kamienieckim. Graniczy z Wyszkowem o półtorej mile, z Dąbrówką o mile, z Popowem o pół mile małe, z pniewską i zatorską parafiami. Wsie do tej parafii należą: Barcice, Somianka, Płudy, Wola Barcicka(?). Osób do spowiedzi w tej parafii teraz 367, do spowiedzi ci wszyscy spowiadali się wielkanocną spowiedzią. Dzieci według opisu terażniejszego in a.d. 1781 jest 108 nie do spowiedzi. Żyda ani żadnej religii [innej] nie ma⁶. (...) Relikwii żadnej nie ma. Jest kaplica w Somiance (..) oparkaniona dobrze, bez żadnego funduszu. (...) Cmentarz wkoło oparkaniony in a. 1780, z jedną furtką pod kontami, zamyka się dobrze. Plebania nowa z drzewa tartego heblowanego, kominy murowane pod gontami (...).*

¹ *Nazwy miejscowe Polski*, pod red. K. Rymuta, tom I-VI, Kraków 1996-2005, tom I, s. 76

² *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, tom X, z. 28, Warszawa 1974, s. 1

³ Tamże

⁴ *Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku*, mapy, PAN Warszawa 1973.

⁵ *Źródła Dziejowe tom XIV, Polska w XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym opisał A. Pawiński, tom XVI Mazowsze*” Warszawa 1892, s. 408

⁶ *Materiały do dziejów ziemi płockiej*, tom VI, Płock 1991, s. 98

*Okien troje w kit, w każdym po 6 szyb taflowych, w dębinę oprawne. Stodoły dawniejsze jeszcze niezle (....)*⁷.

Za zapisków parafialnych wynika, że ówczesny ksiądz proboszcz, Stanisław Zdrojewski, był dobrym gospodarzem. Wystawił nową plebanię, nowe stodoły (oprócz tych, które już były) postawił też nowy szpital, czyli coś w rodzaju domu opieki społecznej. Szpital *„o dwóch izbach, drzwi 3, na zawiasach żelaznych (...) Okna dwa w ołów w szpitalu stare, od starej plebani. W jednej izbie dwóch dziadów z żonami mieszkają i baba, w drugiej izbie organista z żoną mieszkają. Folwark i szpital dranicami nowemi pokryty 1781*⁸.

W parafii nie było w tym czasie żadnej szkoły parafialnej, ksiądz też nie miał wiadomości by kiedykolwiek takowa była (*Dyrektora szkoły na tak małej parafii gdzie tylko chłopi nie był nigdy ani się nie znajduje*)⁹.

Ksiądz proboszcz miał dobre zdanie o swych parafianach: *Z łaski Bożej zgorszenia ani publicznych ekscesów nie masz*¹⁰.

W 1795 roku, w wyniku rozbiorów Polski, ten rejon znalazł się w granicach Prus jako Prusy Nowowschodnie. Zaborcy pruscy (ewangelicy) szczególnie gorliwie zajęli się dobrami zakonnymi i biskupimi. Przed końcem XVIII wieku wszystkie dobra ziemskie należące do Kościoła zostały upaństwowione. Tak więc, Barcice i okoliczne wsie stały się dobrami rządowymi. Włączono je do dóbr rządowych Brańszczyk. Do 1807 roku były to dobra pruskie, następnie należące do Księstwa Warszawskiego. Po 1815 roku zarządzała nimi Komisja Skarbu Królestwa Polskiego. Za czasów Królestwa powstały dobra rządowe Somianka (początkowo Brańszczyk), skupiające dobra rządowe w tej okolicy.

Trudne były początki szkolnictwa na terenie parafii Barcice. Dopiero z 1811 roku pochodzi pierwsza wzmianka o szkole w Barcicach. Zapisano wtedy: *Przy tym kościele jest szkoła elementarna w tym miesiącu zaprowadzona, w tej szkole dopiero jest uczniów ośmiu*. Fundatorem szkoły był miejscowy ksiądz proboszcz, który utrzymywał nauczyciela oraz dał lokal na szkołę. Jednak w latach 1812-14 w czasie „*zaburzeń wojennych*” (wojny napoleońskie) okazało się, że ksiądz ani rodzice nie są w stanie utrzymać nauczyciela i szkoła została zamknięta, a uczyło się w niej około 20 uczniów obojga płci. Nauczyciel nie opuścił tych stron, został zatrudniony przez naddzierżawcę dóbr Somianka, gdzie uczył kilkoro tamtejszych dzieci. Od tej pory to właśnie Somianka stała się ośrodkiem szkolnictwa w tym terenie. Po kilku latach w tamtejszej szkole było już około 15 dzieci (rok 1819). W roku następnym wybudowano nowy budynek szkoły w Barcicach (obok plebani) i znowu przeniesiono tu szkołę. W tym czasie nauczycielem był Piotr Trembiński, nie wiadomo czy to był ten sam nauczyciel notowany w 1811 roku? Szkoła funkcjonowała tu do początku lat trzydziestych XIX wieku. Rozkwit szkolnictwa nastąpił w latach sześćdziesiątych. Notowano niewielkie szkolki w każdej wsi parafii barcickiej, oprócz jednej wsi „*w której znaleźli się mieszkańcy temu przeciwni*”. To tych szkół „*znaczna bardzo liczba dzieci uczęszcza*”¹¹.

Parafia w Barcicach obejmowała ówczasnie: Barcice, Somiankę, Wolę Somiankowską i Płudy. W 1818 roku w tej parafii naliczono 855 wiernych¹². Natomiast według danych z 1827 roku w Barcicach było 18 domów i 134 mieszkańców¹³.

Do połowy XIX wieku była to wieś rządowa dzierżawiona przez różne osoby. Później stała się własnością rodziny Puszetów (patrz Somianka). W 1864 roku nastąpiło uwłaszczenie ziemi dworskiej

Opis swy z 1880 roku informuje *Barcice: wieś, nad rzeką Narwią, powiat pułtuski, gmina Somianka. Leży w dolinie Narwi, na lewo od drogi bitej z Wyszkowa do Serocka. Posiada kościół parafialny drewniany. W pobliżu przewóz na Narwi, na drodze z Somianki do Radzymina. Parafia dekanatu pułtuskiego liczy 1 561 dusz*¹⁴.

⁷ Tamże, s. 99

⁸ Tamż, s. 100

⁹ Tamże

¹⁰ Tamże, s. 101

¹¹ *Materiały do dziejów szkolnictwa na Mazowszu*, tom I, Warszawa-Łowicz 1995, s. 21

¹² Szczepański Janusz, *Dzieje Wyszkowa i okolic*, Warszawa 1998, s. 88

¹³ *Tabella miast wsi i osad Królestwa Polskiego*, Warszawa 1827, tom I, s. 11

W czasie spisu powszechnego z 1921 roku w tej miejscowości naliczono 42 domy i 262 mieszkańców. Oprócz Polaków mieszkało tu 4 Żydów¹⁵.

Obecny kościół w Barcicach pochodzi z 1758 roku (w wizytacji z końca XVIII wieku zapisano datę 1748), wybudowano go staraniem Mateusza Kamieńskiego proboszcza konwentu norbertanek. Był restaurowany w 1810 i gruntownie remontowany w latach 1850-1868. Kościół jest drewniany trójnawowy, o konstrukcji zrębowej. Obok kościoła znajduje się dzwonnica pochodząca z 1768 roku, drewniana o konstrukcji słupowej. Dach namiotowy kryty gontem. Przed kościołem jest kapliczka pochodząca z XVIII wieku¹⁶.

CELINOWO

Na przełomie XIX i XX wieku w tej okolicy istniało kilka folwarków dworskich, w tym czasie niektóre z nich były parcelowane między chłopów. W ten sposób powstało również Celinowo. Takie osady zwano koloniami, a jej mieszkańców kolonistami. Zabudowania w takich wsiach są z reguły rozrzucone w większym terenie. Nazwa została przejęta od folwarku, który tu istniał poprzednio.

Miejscowość należała do gminy Zatory, w 1921 roku naliczono tu 5 domów i 32 mieszkańców¹⁷.

Na mapie z drugiej połowy lat trzydziestych XX wieku można odnaleźć niewielką osadę Celinowo i również miejscowości: Dębniak, Wólkę Parcele, Dąbrowę Henrysin, Ostrówek i Wólka Zatorska folwark¹⁸.

HUTA PODGÓRNA

Z tą miejscowością wiążą się zapewne próby uruchomienia hamerni w okolicach Popowa za czasów Skarżyńskich. Pierwszych danych o osadnictwie w tym miejscu dostarcza *Tabella Miast i Wsi Królestwa Polskiego* z 1827 roku, notowano wtedy 4 domy i 13 mieszkańców w Hucie Podgórnej¹⁹. Miejscowość można również odnaleźć na ówczesnych mapach.

Huta należała do dóbr Popowo. Mieszkało tu kilka rodzin chłopskich. W czasie uwłaszczenia ziemi dworskiej powstało sześć gospodarstw rolnych (osad) na 81 morgach ziemi²⁰.

Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego z 1882 roku przekazuje: *Huta Podgórna wieś, powiat pułtowski, gmina Zegrze, parafia Popowo*²¹.

W czasie spisu powszechnego z 1921 roku notowano w tej miejscowości już 13 domów i 88 mieszkańców²².

¹⁴ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Wawelskiego*. Tomy I-XIV, tom I, s. 106

¹⁵ *Skorowidz.....*, s. 138

¹⁶ *Katalog zabytków.....*, s. 2

¹⁷ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 140

¹⁸ *Mapa Wojskowego Instytutu Geograficznego*, Warszawa 1936, pas 38, słup 32.

¹⁹ *Tabella miast.....*, tom I, s. 163

²⁰ *Słownik Geograficzny.....*, tom VIII, s. 803

²¹ *Słownik Geograficzny.....*, tom III, s. 230

²² *Skorowidz miejscowości.....*, s. 140

JACKOWO DOLNE

Jackowo powstało na fali osadniczej z przełomu XIV i XV wieku, gdy te obszary przestały być już terenem najazdów litewskich. Pierwsze pisemne informacje pochodzą z lat 1414-1425 (*Jaczkowo*). Kolejny zapis pochodzi z 1452 roku (*Yaczkowo*)²³. Początkowo nie wyróżniano dwóch części wsi, istniało jedno Jackowo.

Niewiele wiadomo o pierwszych dziedzicach. Był to zapewne niezbyt możny ród szlachecki. Według danych z 1578 roku cała wieś liczyła 3 włóki ziemi, a jej właścicielem był *Roslanus cum aliis*, czyli Roslanus (?) z braćmi. Druga część wsi należała do rodu Zdzieborskich ze Zdziebórze²⁴. Jackowo związane było ówczesnie z parafią Barcice²⁵.

Drobna własność szlachecka w tej wsi trwała przez cały XVII wiek. W XVIII wieku było podobnie, jednak nie był to typowy zaścianek szlachecki. Przez wieki utrzymywały się tutaj trzy gospodarstwa szlacheckie. Trudno teraz ustalić kolejność dziedziczenia. Wiadomo, że właścicielami okresowo był ród Lipińskich herbu Brodzie, którzy posiadali w tej okolicy wiele wsi. W początkach XVIII wieku Lipińscy sprzedali swoją część Gąsiorowski²⁶.

W końcu XVIII wieku Jackowo podzielone było nadal na trzy części, jedną z nich posiadał Jan Hryniewicz herbu własnego, generał wojsk polskich, jego synem (i następnym dziedzicem) był Feliks Kwiryn podpułkownik wojsk polskich w czasach Księstwa Warszawskiego. W 1824 roku Feliks ożenił się z rozwódką Józefą Honoratą Sobieską, oprócz części w Jackowie posiadał one wiele innych dóbr²⁷. Drugą część wsi posiadała rodzina Mieszkowskich herbu Mora, a trzecią Pilitowska²⁸.

W XVIII wieku Jackowo włączono do parafii Popowo. Podział ziemi na trzy części istniał również w XIX wieku, oznaczono je literami A, B i D. W 1827 roku notowano w tej miejscowości 19 domów i 131 mieszkańców²⁹.

W czasie uwłaszczenia ziemi dworskiej w 1864 roku powstało tu 20 gospodarstw rolnych na 194 morgach ziemi³⁰. Od tej pory była to już samodzielna wieś w gminie Somianka.

W 1921 roku w Jackowie Dolnym było 21 domów i 115 mieszkańców³¹.

JACKOWO GÓRNE

Jackowo Górne powstało na dawnej ziemi folwarcznej majątku Jackowo. Jeszcze na początku XIX wieku istniał podział na folwarki oznaczone literami A, B i D. Wynikało to z podziałów ziemi z poprzednich lat (patrz Jackowo Dolne). W drugiej połowie XIX wieku te folwarki zostały skonsolidowane w jeden duży majątek liczący 723 morgi gruntów. Były w nim 1 budynek murowany i 10 drewnianych³² (opis z 1884 roku).

Na przełomie XIX i XX wieku ten majątek został rozparcelowany między chłopów i powstała nowa wieś zwana Jackowem Górnym. Jackowo Górne w 1921 roku składało się z 28 domów, mieszkało tu 188 osób³³.

²³ *Nazwy miejscowe Polski.....*, tom IV, s. 21

²⁴ *Źródła Dziejowe.....*, s. 410

²⁵ *Źródła Dziejowe.....*, s. 411

²⁶ Boniecki A, *Herbarz.....* t. 14, str. 281: *Lipińscy h. Brodzie*

²⁷ Boniecki A, *Herbarz.....*, t. 7, str. 383: *Hryniewiczowie h. Własnego*.

²⁸ *Regestr Diecezjów.....*, s. 683

²⁹ *Tabella miast wsi.....*, tom I, s. 166

³⁰ *Słownik Geograficzny.....*, tom III, s. 358

³¹ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 138

³² *Słownik Geograficzny.....*, tom III, s. 358

³³ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 138

JANKI

Janki zostały założone w XV wieku. Pierwsze pisane wzmianki pochodzą z 1452 roku (*Janky*)³⁴ Podobny zapis pochodzi z 1507 roku³⁵.

Według danych z 1578 roku była to jedna z większych osad w okolicy, liczyła 8 włók ziemi, a jej właścicielami byli rycerz Krzysztof z braćmi³⁶. Była to przez długi czas wieś zaściankowa. Ziemia podzielona była między wielu szlachciców, którzy z reguły sami uprawiali swoje niewielkie kawałki gruntów. Niezwykle trudno jest wymienić wszystkich właścicieli wsi, szczególnie w XVII wieku. Wiadomo, że w następnym stuleciu dziedziczyli tu: Turowscy, Kormańscy³⁷, Czarnowscy, Kozłowski, Kuligowski, Ratyński i Szydłowski³⁸. Byli to w większości szlachcice z innych okolicznych wiosek drobnoszlacheckich.

Tak więc, ówczesne Janki pełne były niewielkich, drewnianych „dworów”. Taki dwór niewiele różnił się od chaty chłopskiej, ale wyróżniał go ganek, który musiała mieć siedziba szlachecka. Budownictwo było drewniane, posyite słomą, jednak obszernością i wyposażeniem wyróżniało się od chat chłopskich. W środku zazwyczaj znajdowała się sień, a po bokach dwie izby, z których jedna była alkierzem. Wyposażenie w sprzęty było ubogie. Całość ogradzano płotem z chrustu lub żerdzi. W pobliżu takiego dworu stały zazwyczaj chałupy o czterech izbach, zwane czworakami. Mieszkali tam poddani chłopci i służba (jeżeli szlachta ich posiadała). Oto jak opisuje chaty ubogiej szlachty XVIII-wieczny pamiętnikarz J. Kitowicz: „*Małej szlachty mieszkania nie różniły się od chłopskich chałup, snopkami częstokroć poszywane. W tym tylko różnica była, iż przed szlacheckim dworkiem musiały być konieczne wrota wysokie, choć podwórze całe było płotem chruścianym ogrodzone, i druga, że dworek szlachecka miał dwie izby po rogach a sień w środku, gdy przeciwnie u chałupy chłopskiej sień jest z czoła a za nią izba, a w tyle komora*”³⁹.

Na początku XIX wieku część zubożałej szlachty wyprzedala swoje ziemie bogatszym, bardziej zaradnym sąsiadom i powstał tu jeden większy majątek ziemski z folwarkiem i niewielką wsią chłopską.

W 1827 roku naliczono w Jankach 22 domy i 133 mieszkańców⁴⁰. W czasie uwłaszczenia ziemi dworskiej w Jankach powstało 12 gospodarstw na 66 morgach gruntu.

Według opisu z 1882 roku majątek Janki liczył 620 mórg, z czego było 475 mórg ziemi ornej. W folwarku było 6 murowanych budynków i 12 drewnianych. Notowano tu również pokłady kamienia wapiennego i żwiru⁴¹.

W 1921 roku było w tej wsi 18 domów i 105 mieszkańców (oprócz katolików mieszkał tu jeden mariawita). W folwarku naliczono w tym czasie 3 domy i 69 mieszkańców⁴².

Według *Księgi Adresowej Polski* z 1929 roku właścicielem tego majątku był Leon Bobiński, folwark Janki liczył 292 ha⁴³.

Zabytkiem w Jankach jest pozostałość zespołu dworskiego. Zachowała się oficyna z XIX wieku oraz park dworski z tego samego okresu⁴⁴.

³⁴ *Nazwy miejscowe...*, tom IV, s. 60

³⁵ Tamże

³⁶ *Źródła dziejowe.....*, s. 411

³⁷ Boniecki A, *Herbarz.....*, t. 11, str. 156: *Kormańscy*

³⁸ *Regestr Diecezjów.....*, s. 682

³⁹ Benon Dymek „*O stereotypie szlachty mazurskiej i Poborzanach*, część II [w:] *Ziemia Zawkrzeńska*, tom VII, Mława 2003, s. 67-103.

⁴⁰ *Tabella miast, osad i wsi.....*, tom I, s. 169

⁴¹ *Słownik Geograficzny.....*, tom III, s. 406

⁴² *Skorowidz miejscowości.....*, s. 140

⁴³ *Księga Adresowa.....*, s. 2064

⁴⁴ *Zabytki sztuki i architektury.....*, s. 99

JASIENIEC

Jasieniec powstał w drugiej połowie XIX wieku na obszarze dóbr Somianka. Pierwsze informacje o tej miejscowości można odnaleźć w skorowidzu miejscowości Królestwa Polskiego z 1877 roku. W *Słowniku Geograficznym* z 1883 roku czytamy: *Jasieniec, wieś powiat pultuski, gmina Somianka, parafia Barcice*⁴⁵.

W 1921 roku naliczono w Jasieńcu 13 domów i 83 mieszkańców⁴⁶. Według map z okresu lat trzydziestych XX wieku Jasieniec dzielił się na Jasieniec (7 domów) leżący między Barcicami i lasem należącym do dóbr Somianka oraz na Jasieniec Górny położony dalej na północ (4 domy)⁴⁷.

KRĘGI

Początki tej wsi mogą być bardzo odległe. Może o tym świadczyć chociażby nazwa, którą językoznawcy wywodzą od słowa krąg, czyli koło, okrąg, pierścień. Być może nazwa nawiązuje do kamiennych kręgów związanych z kultami pogańskimi⁴⁸. Świadczyłoby to o powstaniu tej miejscowości już na początku państwa polskiego.

Nazwa wsi po raz pierwszy pojawia się w aktach mazowieckich i kujawskich z 1185 roku, kiedy to wymienia się miejscowość *Cransi* pod datą 1185⁴⁹. W późniejszych latach wioska została zapewne opuszczona, ponieważ te obszary pustoszyły najazdy Jaćwingów i Litwinów, trwające prawie do końca XIV wieku. Tereny wschodniego Mazowsza były wtedy zniszczone i bezładne. Dopiero po ustaniu najazdów, po zawarciu unii polsko-litewskiej, rozpoczął się kolejny etap osadnictwa. Książę Janusz I, panujący na przełomie XIV i XV wieku, przekazywał ziemię szlachcie, która od nowa zasiedlała te obszary. Z tego właśnie okresu (1426) pochodzi kolejny kronikarski zapis (*Krangy*)⁵⁰.

Kręgi zwane niegdyś *Kragami* należały do rodu Rybińskich z Rybna. Posiadali oni wiele wsi w pobliżu Wyszkowa. Spis podatkowy ziemi nurskiej z 1578 roku przekazuje, że *Ribno, Szythno, Kragi* i *Drogossewo* było własnością braci Rybińskich: Jana, Grzegorza, Pawła Adama, Marcina i Kaspra. W sumie te wsie zajmowały obszar prawie 30 włók⁵¹.

Przez następne lata *Kragi* stanowiły część dóbr Rybno z tym, że część wsi, zapewne mniejsza, przeszła na własność innych rodów. Stało się tak za sprawą podziałów w rodzinie Rybińskich. Pierwsze takie podziały notowane są na początku XVII wieku, część wsi przejęła wtedy rodzina Gulczewskich z pobliskiego Gulczewa. Z 1643 roku pochodzi informacja, że Paweł syn Jana właściciel Gulczewa sprzedał *Kragi* (część) Niedziałkowskiemu⁵². Następnie dziedziczyła tu rodzina Obrębskich, od których część wsi kupił Adam Lipiński herbu Brodzic, jego następcy dziedziczyli tu jeszcze w 1744 roku, gdy Antoni Lipiński sprzedał chłopca z tej wsi Załuskiemu⁵³.

Tak więc, część wsi często zmieniała właścicieli, wykształciły się tutaj dwa niewielkie gospodarstwa, natomiast zasadniczą część miejscowości należała do dóbr Rybno, które to w drugiej połowie XVIII wieku kupił Jan Stefan Giedroyć z książęcej rodziny ze Żmudzi na Litwie. Został on właścicielem dóbr Rybno i dużej części wsi Kręgi.

⁴⁵ *Słownik Geograficzny*....., tom III, s. 474

⁴⁶ *Skorowidz miejscowości*....., s. 138

⁴⁷ *Mapa Wojskowego*....., pas 38, słup 32.

⁴⁸ *Nazwy miejscowe*....., tom V, s. 309

⁴⁹ Tamże

⁵⁰ Tamże

⁵¹ *Źródła dziejowe Polski*....., s. 410

⁵² Boniecki A, *Herbarz*....., t. 7, str. 184: *Gulczewscy v. Gólczewscy h. Junosza*

⁵³ Tamże, t. 14, str. 281: *Lipińscy h. Brodzic*

Giedroyc był synem Benedykta stolnika wileńskiego i Zofii Wołczakówny. Nie wiele wiadomo o jego wykształceniu. Zrobił wielką karierę za czasów Stanisława Augusta Poniatowskiego. W 1764 roku został biskupem inflanckim. Podczas konfederacji barskiej (1768-1772) wspierał króla, denuncjował Rosjanom konfederatów. Podczas rozbioru (1772) gwałtownie protestował, ale przekonany przez króla wycofał protest. Od tej pory należał do gorliwych stronników carycy Katarzyny. Ciesząc się względami króla oraz ambasadora carskiego szybko powiększał swój majątek, głównie prywatny. Znany był przy tym z wielkiego skąpstwa. W 1778 roku został biskupem żmudzkiem. Tak opisywali go współcześni: „Najchętniej zbierał pieniądze, wychowywał krewniaków, wynosił ich na urzędy duchowne, zapełnił nimi prawie całą kapitułę i porozdawał im najlepsze beneficja w diecezji”. Miał opinię galanta i modnisią, miernego umysłowo, słabego w wierze. Gdy jakiś ksiądz z jego diecezji obraził carycę polecił go aresztować. Był wrogiem Konstytucji 3 Maja. Giedroyc zmarł w 1801 roku⁵⁴.

Według danych z tego okresu *Kręgi* należały w części do Chociszewskiego, w części do Glinki oraz do wspomnianego wyżej Jana Stefana Giedroycia biskupa żmudzkiego (największa część)⁵⁵.

Następnym właścicielem wsi Kręgi, Rybno i licznych dóbr wokół Wyszkowa został wychowanek wspomnianego biskupa, Aleksander Giedroyc i jego żona Młocka. Za jego czasów Kręgi liczyły 25 domów i 192 mieszkańców (rok 1827)⁵⁶.

Po śmierci Aleksandra Giedroycia majątek w okolicach Wyszkowa uległ podziałowi. Jego spadkobiercy wyprzedali go stopniowo. W 1841 roku nabył je Michał Leski podporucznik gwardii wojsk polskich. Rodzina Leskich herbu Gończy pochodzi z okolic Torunia, notowana była już w czasach krzyżackich. Michał Leski (ur. 1804) do armii wstąpił w 1822 roku. W 1829 roku był już podporucznikiem, w tym samym roku podał się do dymisji „w interesach familijnych”. Wrócił do armii w czasie powstania listopadowego. Był adiutantem polowym komendanta Warszawa Ambrożego Skarżyńskiego (tego, który uratował życie Napoleonowi w 1814 roku). Za udział w powstaniu został odznaczony złotym krzyżem. Po upadku powstania złożył przysięgę na wierność carowi. Zamieszkał w Komorowie w ostrołęckim⁵⁷, następnie kupił Kręgi i właśnie tu się przeprowadził.

W początku lat sześćdziesiątych XIX wieku cały kraj ogarnął ferment społeczny, liczne były manifestacje żądające zmian. Na wieść o ukazie Wielopolskiego z 1861 roku, który zmieniał pańszczyznę w czynsz, miejscowi chłopci odmówili odrabiania pańszczyzny. Wydarzyło się to w dniu 27 IV 1861 roku, przez 11 dni chłopci z Kręgów trwali w buncie⁵⁸.

W XIX wieku majątek Kręgi należały już od jednego właściciela, nie notuje się tu mniejszych dóbr ziemskich, jak to było w końcu XVIII wieku. Dziedzic majątku, Michał Leski ożenił się z Moniką Zielińską, łowczanką nurską. Jego synem był Ludwik Leski, który notowany jest jako właściciel w 1871 roku. Ludwik ożenił się z Bronisławą Sumińską i na początku XX wieku właścicielem folwarku był już jego syn Marian⁵⁹.

W tym czasie nazwę zapisywano jako Kręgi lub *Krągi*. Miejscowość należała do gminy Somianka i parafii Wyszków. Majątek Kręgi składał się z folwarków Kręgi i Wólka Zabadowska. W sumie liczyły one 1621 mórg, z czego grunty orne 713 mórg. W czasie uwłaszczenia z roku 1864 powstało tu 55 gospodarstw na 309 morgach ziemi⁶⁰.

Na początku XX wieku właścicielem folwarku był wspomniany Marian Leski i następnie dziedziczył tu jego syn Władysław Leski. Był to ostatni właściciel folwarku liczącego ówczesnie 620 ha⁶¹.

⁵⁴ *Polski Słownik Biograficzny*, tom VII, s. 427-428

⁵⁵ *Regestr Diecezjów.....*, s. 682

⁵⁶ *Tabella miast i wsi.....*, tom I, s. 238

⁵⁷ Bielecki Robert, *Słownik biograficzny oficerów powstania listopadowego*, tom III, Warszawa 1998, s. 31

⁵⁸ Szczepański Janusz, *Dzieje Wyszkowa.....*, s. 103

⁵⁹ Boniecki A, *Herbarz....* t. 14, str. 96: *Lescy h. Własnego zwanego Gończy*

⁶⁰ *Słownik Geograficzny.....*, tom IV, s. 669

⁶¹ Jaroszewski T. S. Baraniewski W. *Po pałacach i dworach Mazowsza*, część I, Warszawa 1999, s. 61 i Boniecki A, *Herbarz....* t. 14, str. 96: *Lescy h. Własnego zwanego Gończy* i *Księga Adresowa.....*, s. 2042

W okresie międzywojennym Kręgi dzieliły się na wieś i folwark. We wsi było w 1921 roku 49 domów i 316 mieszkańców, w tym 9 Żydów. W folwarku natomiast 4 domy i 68 mieszkańców⁶².

Po 1841 roku wzniesiono tu pałac dla rodziny Leskich. Jest to budowla późno klasycystyczna. Pałac jest murowany z cegły otynkowany, boniowany na narożach, piętrowy podpiwniczony. Zbudowany na wydłużonym planie, nieregularny z ryzalitami. Po środku elewacji frontowej ujęty pilastrami jońskimi. Od zachodu jest późniejsza dobudówka parterowa. Od frontu nad wejściem znajduje się balkon z drzwiami zamkniętymi trójlistnie. Układ wnętrza dwutraktowy, przekształcony w części zachodniej, z korytarzem pośrodku. Dach czterospadowy.

Do zabytków wsi zalicza się też zabytkową kapliczkę przydrożną z połowy XIX wieku. Jest murowana z cegły, otynkowana. Słupowa na cokole. Daszek namiotowy, kryty blachą⁶³.

MICHALIN

Początkowo w miejscu obecnej wsi były pola dworskie należące do dóbr Somianka. W latach dwudziestych lub trzydziestych XIX stulecia powstała tu cegielnia widoczna na mapach z tego okresu⁶⁴.

Wokół cegielni powstała z czasem niewielka wioska. W końcu XIX wieku w *Słowniku Geograficznym Królestwa Polskiego* zapisano: *Michalin, powiat pultuski, gmina Somianka, parafia Wyszków*⁶⁵. Cegielnia w dobrach Somianka notowana jest jeszcze w 1890 roku (patrz Somianka), później nie ma o niej wzmianek.

W 1921 roku w Michalinie naliczono 20 domów i 119 mieszkańców. Miejscowość należała do gminy Somianka⁶⁶

NOWE KOZŁOWO

Nowe Kozłowo powstało w czasie parcelacji majątku Kozłowo na przełomie XIX i XX wieku. Ziemia była wykupywana przez chłopów i dzielona na długie wąskie działki. Tego typu wsie, zwane niegdyś koloniami, powstawały na dużym obszarze i dlatego z reguły mają rozrzuconą zabudowę w przeciwieństwie do „starych” wsi cechujących się zwartym budownictwem.

W czasie spisu powszechnego z 1921 roku w tej miejscowości było 19 domów i 117 mieszkańców⁶⁷.

Na mapie z 1936 roku można odnaleźć trzy skupiska domów zwanych *Kozłowo Nowe*⁶⁸.

⁶² *Skorowidz miejscowości.....*, s. 138

⁶³ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, tom X, z. 28, Warszawa 1974, s. 8

⁶⁴ *Topograficzna Karta Królestwa.....*

⁶⁵ *Słownik Geograficzny.....*, tom VI, s. 295

⁶⁶ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 138

⁶⁷ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 138

⁶⁸ *Mapa Wojskowego.....*, pas 38, słup 32

NOWE PŁUDY

Jeszcze na początku lat dwudziestych w miejscu obecnej wsi był folwark o nazwie Płudy należący do dóbr Somianka⁶⁹. Wieś powstała na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku po parcelacji tegoż folwarku. Przed II wojną światową było tu już ponad 20 domów mieszkalnych⁷⁰.

NOWE WYPYCHY

Nowe Wypychy założono na przełomie XIX i XX wieku na parcelowanej ziemi dworskiej majątku Wypychy. W 1921 roku w miejscowości zwanej *Wypychy folwark kolonia* było 21 domów i 162 mieszkańców, w tym 2 Żydów⁷¹.

OSTROWY

Ostrowy istniały już w XVI wieku. Autorzy atlasu „*Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku*” umieszczają tę miejscowość w parafii Wyszaków⁷². Niestety brak jest danych o pierwszych właścicielach tej wsi. Wiadomo jednak, że najpóźniej w końcu XVII wieku część gruntów wsi wraz z częścią gruntów w Kozłowie stała się wspólnym majątkiem ziemskim *Kozłowo-Ostrowy*. Podobnie było w Kozłowie, część należała do dóbr Kozłowo-Ostrowy, a druga część stanowiła oddzielną własność.

W pierwszej połowie XVIII wieku dobra Kozłowo-Ostrowy posiadała rodzina Falińskich herbu Sas, pochodząca z Falenicy pod Warszawą. Dziedziczył tu Antoni Faliński, który w 1767 roku zabezpieczył starość swojej żony sumą 2 tys. zł na dobrach Kozłowo-Ostrowy⁷³. Kolejnym dziedzicem dóbr został jego syn Franciszek, który jednak w 1788 roku odstąpił te dobra swemu bratu Michałowi, burgrabiemu grodzkiemu warszawskiemu⁷⁴. Tak więc, część wsi (Kozłowo-Ostrowy) należała do Falińskich, natomiast druga część w tym czasie (koniec XVIII wieku) była własnością Wolińskiego⁷⁵.

W 1827 roku w tej miejscowości notowano 12 domów i 71 mieszkańców, wieś należała do parafii Wyszaków⁷⁶. W pierwszej połowie XIX wieku dobra Kozłowo-Ostrowy przejął Józef Faliński, syn Antoniego, następnie dziedziczył tu jego syn Ludwik, notowany jako właściciel w 1837 roku⁷⁷.

W XIX wieku nastąpił szybki rozwój tej miejscowości, z kilkunastu rodzin w 1827 roku, do ponad 30 w 1864 roku. W czasie uwłaszczenia powstało tu 33 gospodarstwa (osady) na 397 morgach ziemi. Cała ziemia dworska została wtedy przekazana chłopom.

Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego z drugiej połowy XIX wieku wspomina tylko: *Ostrowy - gmina Somianka parafia Wyszaków*⁷⁸.

W czasie spisu powszechnego z 1921 roku notowano tutaj 54 domy i 335 mieszkańców⁷⁹.

⁶⁹ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 138

⁷⁰ *Mapa Wojskowego.....*, pas 38, słup 32

⁷¹ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 138

⁷² „*Mazowsze w drugiej połowie.....*”

⁷³ *Szlachta wylegitymowana w Królestwie Polski*, opr. E. Sęcysz, Warszawa 2000, s. 156

⁷⁴ Boniecki A, *Herbarz.....*, t. 5, str. 250: *Falińscy v. Faleńscy h. Sas*

⁷⁵ *Regestr Diecezjów.....*, s. 682

⁷⁶ *Tabella...*, tom II, s. 71

⁷⁷ *Rodzina Herbarz.....*, tom IV, s. 6

⁷⁸ *Słownik Geograficzny.....*, tom VII, s. 730

⁷⁹ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 138

POPOWO KOŚCIELNE

Nazwa wsi pochodzi od słowa pop, czyli prawosławny ksiądz⁸⁰.

Popowo należy do bardzo starych osiedli, wspomniane jest w dokumencie z 1378 roku, w którym wymienia się tą wieś jako dającą dziesięciny na rzecz kościoła w Wyszkowie⁸¹. Kolejne pisane dokumenty można odnaleźć pod datą 1424. W aktach ziemi zakroczymskiej zapisano sprawę sądową: *Ian heres de Szczurowo L contra Stanislaum de Popowo*⁸².

Potomkami wspomnianego Stanisława z Popowa byli rycerze, którzy nazwali się Popowskimi herbu Pobóg. Popowscy mieszkali tu do początków XVIII wieku. Spis podatkowy z 1578 roku wspomina Adama Popowskiego, dziedziczącego na 7 włókach ziemi⁸³. Popowo należało ówczesnie do parafii Barcice.

W końcu XVI wieku notowano tu Andrzeja i Kacpra Popowskich, na przełomie XVI i XVII wieku Wacława i następnie Piotra (1621). W XVII wieku żyło jeszcze wielu innych Popowskich. Była to szlachta korzystająca ze swoich prawa. Na elekcji królewskiej z 1697 roku pojawili się Popowscy: Bartłomiej, Felicjan, Ludwik, Szymon i Wojciech, większość z nich żyła właśnie w Popowie⁸⁴.

W Popowie w 1665 roku wzniesiono kaplicę jako filię parafii w Serocku, staraniem proboszcza serockiego. Kaplica została rozbudowana w 1720 roku kosztem Erazma Bogdańskiego, proboszcza serockiego oraz Gabriela Popowskiego właściciela wsi. Była konsekrowana w 1743 roku⁸⁵. Perypetie tej kaplicy i staranie o jej zamienienie na parafię szeroko opisuje lustracja kościelna z końca XVIII wieku. Popowscy w tym czasie stali się ubogą szlachtą i nie mogli w pełni finansować kaplicy i kapelana (*od patronów i opiekunów swych zniezbany [kościół-kaplica], od rządów dla niedostatku dochodów opuszczony, w czynieniu ofiar pokrzywdzony, żadnego nabożeństwa nie znający i że wszystkich swych pożytków własności, usługi i różnych opisów odarty*). Przez brak kaplicy i księdza wielu potrzebujących sakramentów nie mogło dostać się do Serocka (brak mostów, liczne powodzie „częścią dla trudnego przewozu i dostania się do niego z przyczyny dwóch rzek Narwi i Bugu z sobą się schodzących zaczął znacznej trudności lud doświadczać z wsiów: Popowo, Janki, Czarnowo, Jackowo, Kuligowo”)⁸⁶.

Przed 1768 roku część Popowa kupił, od Popowskich, Woliński i w tymże roku odsprzedał tą część Michałowi Kozłowskiemu herbu Jastrzębiec pochodzącemu z ziemi plockiej. Niedługo później Kozłowski kupił od Popowskich resztę Popowa i stał się właścicielem całej wsi oraz gruntów w okolicznych dobrach. Kozłowski tytułował się stolnikiem owruckim⁸⁷. Właśnie dzięki jego energii (i pieniądзом) zamieniono miejscową kaplicę na kościół parafialny około 1768 roku⁸⁸.

Za czasów Michała Kozłowskiego Popowo rozkwitło, wybudowano tu pałac. W 1781 roku dokonano lustracji miejscowej parafii. W Popowie notowano już drewniany kościół na murowanej podmurówce. Znalezione też grunty pod cmentarz. W parafii mieszkało 407 osób dorosłych osób i 112 dzieci⁸⁹. Na temat moralności parafian zapisano: „*Publiczne grzeszących i gorszących, i innych wyrażonych nie masz. Parafianów, ile można dozwala, z należyłą pilnością naucza się*”⁹⁰.

⁸⁰ Zierhoffer K, *Nazwy miejscowe.....*, s. 305

⁸¹ Szczepański Janusz, *Dzieje Wyszkowa.....*, s. 16

⁸² *Najdawniejsze księgi sądowe mazowieckie*, tom II, część I, Warszawa 1920, s. 26

⁸³ *Źródła Dziejowe.....*, s. 411

⁸⁴ *Rodzina Herbarz.....*, tom XIV, s. 255

⁸⁵ *Katalog zabytków.....*, s. 10

⁸⁶ *Materiały do dziejów ziemi plockiej*, część VI, s. 207

⁸⁷ Boniecki A, *Herbarz.....* tom XII, s. 97

⁸⁸ *Katalog zabytków.....*, s. 10

⁸⁹ *Materiały do dziejów.....*, tom VI, s. 210

⁹⁰ *Materiały do dziejów.....*, tom VI, s. 213

Popowo stało się w tym czasie dość ciekawą miejscowością, nie była to zwykła wieś. Oprócz stałych mieszkańców wsi (katolików) notowano tu 131 Żydów. W dawnej Polsce Żydzi mieszkali również we wsiach, ale były to pojedyncze rodziny zajmujące się głównie dzierżawieniem karczm. Tak duża liczba Żydów mogła świadczyć, że był to jakiś ośrodek handlowy. Była to ludność już zasiedziała, ponieważ Żydzi jak donosi wizytacja „wystawili sobie dom in forma mieszkalny i w nim swego szkolnego osadzili, w którym też i nabożeństwa swe odprawiają”. Jednak cmentarz mieli w Radzyminie⁹¹. Dodatkowo mieszkała tu w okresie zimy grupa ludzi zwana „horelami”, „których corocznie przy tej rzece [Bug] dosyć zimuje n-o 102”. Byli to flisacy zajmujący się spławem różnych towarów po rzece⁹².

Popowo było w tym czasie zapewne jakimś rodzajem przystani na rzece, musiały tu być domy, w których zimowali owi horelowie. Były karczmy, stragany. Tak więc, Popowo stawało się czymś w rodzaju niewielkiego osiedla handlowego, które jednak na początku XIX wieku podupadło i Żydzi wyemigrowali do Pułtuszka⁹³.

Do upadku osady Popowo przyczyniła się wojna. W końcówce powstania kościuszkowskiego to właśnie przez Popów wycofywały się oddziały wojsk litewskich pod dowództwem Giedroycia i Mokronowskiego⁹⁴. Po raz drugi mieszkańcy Popowa mogli obserwować maszerujące wojska w pierwszych dniach grudnia 1806 roku, przemaszerowały wtedy trzy rosyjskie dywizje podczas działań wojny rosyjsko-francuskiej⁹⁵.

Na początku XIX wieku dobra Popowo należały do rodziny Skarzyńskich (czasem Skarzyńscy) herbu Bończa, był to ród pochodzący z zaścianka szlacheckiego z okolic Zambrowa. W XVIII i XIX wieku ta rodzina doszła do wielkiego znaczenia i dużych majątków. Dziedziczył w Popowie Tomasz Skarzyński, który w okresie powstania listopadowego wspierał powstańców.

W pierwszej połowie XIX wieku Popowo było dużym majątkiem ziemskim. Sprowadzano tu osadników niemieckich, próbowano zajmować się wytopem rud. Do majątku oprócz licznych folwarków należały wsie: Popowo Kościelne, Nowa Wieś, Kania Polska, Kania Niemiecka, Gąsiorowo Polskie, Gąsiorowo Niemieckie, Cupel, Łacha, Popielarze, Huta Podgórna, Binduga, Tuszyn, Popowo Piaski, Wielęcín⁹⁶.

W 1827 roku w Popowie notowano 20 domy i 145 mieszkańców⁹⁷. W czasie uwłaszczenia ziemi dworskiej, w 1864 roku, powstało tu 25 gospodarstw na 48 morgach ziemi. Ziemia ta leżała wokół obecnego Popowa. Do majątku Skarzyńskich nadal należały folwarki, w tym folwark w miejscu obecnej wsi Popowo Parcele.

Rodzina Skarzyńskich herbu Bończa była znana w ówczesnej Polsce. Gałąź rodu mieszkająca w zaborze pruskim uzyskała nawet tytuł hrabiowski. Jednak Skarzyńscy mieszkający tutaj są słabo poznani przez polskich historyków-genealogów. Wiadomo, że na początku XX wieku właścicielem ziemi liczącej 3 177 ha wokół Popowa był Stanisław Skarzyński⁹⁸.

Na przełomie XIX i XX wieku Popowo znowu stało się znaczącym ośrodkiem handlu i usług. Znowu zamieszkali tu Żydzi. W czasie spisu powszechnego z 1921 roku w Popowie notowano 48 domów i 324 mieszkańców, w tym 109 Żydów (Żydzi podali wiarę mojżeszową, ale narodowość polską). Notowano też w tym czasie dwie inne osady: *Popowo Piaski folwark* z 11 domami i 212 mieszkańcami, oraz wieś Popowo Piaski liczącą 8 domów i 35 mieszkańców⁹⁹.

Według danych z *Księgi Adresowej Polski* z 1929 roku istniał tu sklep bławatny J. Kaca oraz drugi sklep L. Rosenberga. Działały dwie herbaciarnie Ch. Chelmana i A. Romanowskiego. Siedzibę miała tu firma „Nadburze” Sp. z o.o., Zakład kowalski prowadził A.

⁹¹ *Materiały do dziejów.....*, tom VI, s. 213

⁹² *Materiały do dziejów.....*, tom VI, s. 210

⁹³ Szczepański J, *Dzieje społeczności żydowskiej powiatów Pułtusk i Maków Maz.* Warszawa 1993, s. 23

⁹⁴ Szczepański Janusz, *Dzieje Wyszkowa.....*, s. 54

⁹⁵ Szczepański Janusz, *Dzieje Wyszkowa.....*, s. 59

⁹⁶ *Słownik Geograficzny.....*, tom VIII, s. 803

⁹⁷ Tamże

⁹⁸ Szulc Renata, *Najwięksi właściciele dóbr ziemskich w powiecie pułtuskim w 1 połowie XX wieku, [w:] Pułtusk z dziejów miasta i regionu*, tom VI, Pułtusk 2005, s. 222-223

⁹⁹ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 140

Bednarczyk. Młyn należał do W. Wieczorkowskiego (jest zaznaczony na mapie z 1936 roku). Działały dwie piekarnie: N. Margulica (Margulies?) i J. Załęskiego. Działały liczne sklepy spożywcze: H. Budnego, Ch. Bursztyna, I. Krawieckiego, J. Margulisa i M. Rosentala. Szewstwem trudnili się: Ch. Grabsza, B. Kopman, i S. Kopman. Był też w Popowie zajazd K. Karłowicza¹⁰⁰.

Popowo posiada kilka zabytków. Obecny kościół pochodzi lat 1900-1904. Zbudowano go wg projektu Józefa Dziekońskiego. Kościół jest w stylu neogotyckim murowany z wieżą z boku fasady. W neogotyckim ołtarzu głównym znajduje się kopia obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej. Obraz pochodzi z dawnej kaplicy. Są tu również obrazy boczne barokowe z około 1740 roku.

Do zabytków należy też miejscowa plebania z około 1838 roku. Murowana z cegły, parterowa zbudowana na planie prostokąta. Jest również dawna karczma z pierwszej połowy XIX wieku. Murowana z cegły, otynkowana. Parterowa. Układ wnętrza dwutraktowy, przekształcony. Dach dwuspadowy¹⁰¹.

Na cmentarzu znajduje się kaplica grobowa rodziny Skarzyńskich, pochodząca z 1848 roku. Jest murowana z cegły na palcie prostokąta. Na drzwiach znajdują się data oraz nazwisko fundatora. Dach dwuspadowy kryty blachą.

Do zabytków należy też murowany pałac z XVIII wieku. Był przebudowany w drugiej połowie XIX wieku, w czasie wojny zniszczony, po wojnie odbudowany¹⁰².

POPOWO PARCELE

Pierwotnie w miejscu tej wsi istniały zabudowania folwarczne dworu popowskiego. Współczesna wieś powstała dopiero po 1945 roku, po parcelacji tego majątku, stąd też pochodzi nazwa.

SKORKI

W grudniu 1423 roku w aktach ziemi zakroczymskiej wpisano *Sandziw heres de Skorky*¹⁰³. Jest to pierwsza pisana informacja na temat istnienia tej wsi. Nazwa pochodzi od dawnego imienia „Skorek”¹⁰⁴.

Skorki, podobnie jak kilka wsi w okolicy, stanowiły własność rodziny Zdzieborskich. W XVI wieku nawet tą miejscowość zwano *Zdzieborz-Skorek*¹⁰⁵. Niestety prawie nic nie wiadomo o tej rodzinie. W końcu XVII stulecia ksiądz jezuita Hipolit Zdzieborski wyprzedził te dobra Lipińskim herbu Brodzic, którzy skupowali w tym czasie wiele majątków w okolicy¹⁰⁶.

Na początku XVIII wieku jako właściciel wsi występuje Jan Ignacy Lipiński wojski nurski¹⁰⁷. Był to jeden z najbogatszych właścicieli ziemskich w rejonie Wyszkowa. Lipiński zmarł w 1738 roku i majątkiem podzielili się jego czterej synowie (z trzech różnych żon Lipińskiego). Dobra Skorki wziął zapewne najstarszy z nich Stanisław Kazimierz (ur. 1690), podpisarz ziemski i grodzki kamieńczykowski oraz regent kamieńczykowski. Żenił się dwukrotnie i miał trzech synów. Właścicielem Skorek (wieś przez stulecia zwano też *Skórkami*) oraz Zdzieborza został Wiktor Lipiński syn Stanisława Kazimierza. Tenże ożenił się z

¹⁰⁰ *Księga Adresowa*..., s. 2064

¹⁰¹ *Katalog zabytków*..., s. 11

¹⁰² *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce, województwo ostrołęckie*, Warszawa 1989, s. 100

¹⁰³ *Najdawniejsze księgi*..., s. 5

¹⁰⁴ Zierhoffer K, *Nazwy miejscowe*..., s. 335

¹⁰⁵ *Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku*, (mapy) PAN, Warszawa 1973.

¹⁰⁶ Boniecki A, *Herbarz*... t. 14, str. 281: *Lipińscy h. Brodzic*

¹⁰⁷ Tamże

Genowefą Nosarzewską i miał dwóch synów: Stanisław i Leona Wiktora (ur. 1804). Starszy z nich, Stanisław przejął dobra ojcowskie, młodszy wstąpił do armii.

Właśnie tutaj znajdowała się siedziba tej gałęzi rodu Lipińskich, czego pozostałością jest park dworski. Mieszkał tu Stanisław Lipiński zmarły bezpotomnie w końcu XIX wieku.

Jak wspomniano urodził się tu w 1804 roku Leon Wiktor Lipiński, brat Stanisława. Leon ukończył szkołę benedyktynów w Płocku. W 1825 roku wstąpił do armii Królestwa Polskiego. W czasie słynnej Nocy Listopadowej w 1830 roku dał się poznać jako jedna z głównych postaci. W początkach 1831 roku został mianowany porucznikiem i wziął udział w słynnej wyprawie na Litwę generała Giełguda, odznaczył się w bitwie pod Rajgrodem. W lipcu 1831 przeszedł do Prus gdzie został internowany. Nigdy już nie zobaczył stron rodzinnych. Mieszkał następnie we Francji i Szwajcarii. Wielu jego rodaków wróciło do kraju i złożyło przysięgę na wierność carowi (np. Leski z Kręgów, Puszet z Somianki). On jednak odmówił, za co został skazany na karę śmierci (13 02 1832), później zamienioną na wieczną banicję (1834). W 1834 roku jego majątek, czyli zapewne część wsi Skorki, został skonfiskowany. Lipiński w latach czterdziestych XIX wieku pracował jako pisarza na kolei, był też kapelusznikiem. W 1846 roku został członkiem Towarzystwa Demokratycznego Polski i w 1848 roku przybył do Wielkopolski (zabór pruski), gdzie walczył w tym zrywie narodowym. Po upadku Wiosny wrócił do Francji i rozpoczął pracę na kolei. Dzięki temu ułatwił przerzut do Polski wielu ochotników w czasie powstania styczniowego, sam nie wziął w nim udziału z racji wieku. Ożenił się z francuską, z którą miał dwoje dzieci. W 1871 roku zamieszkał w Nancy, żył w straszliwej nędzy. Mógł odziedziczyć majątek po bracie Stanisławie, ale przejęła go niejaka panna Bensemer, co było wielkim skandalem emigracyjnym. W rozpacz podjął próbę samobójczą. Od 1874 roku otrzymywał niewielką emeryturę. Był powszechnie szanowany „*dla prawości charakteru*”. Zmarł w 1883 roku w Nancy. Mógł żyć inaczej wystarczyło złożyć przysięgę carowi.....¹⁰⁸.

W pierwszej połowie XIX wieku była to mała wioska. W 1827 roku było tu 4 domy i 68 mieszkańców. *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego* przekazuje: *Wieś gmina Somianka, parafia Pniewo*¹⁰⁹. W czasie uwłaszczenia ziemi dworskiej powstała samodzielna wieś, do dworu należał tylko miejscowy folwark. Na początku XX wieku jego właścicielem był Adam Rakowiecki¹¹⁰.

Skorki w okresie międzywojennym dzieliły się na wieś i folwark. We wsi było 19 domów i 121 mieszkańców, w folwarku 2 domy i 75 mieszkańców¹¹¹.

W tym czasie jako właściciela majątku nadal notuje się Adama Rakowieckiego, folwark liczył 372 ha. Kowalem we wsi był Piętkowski, a stolarzem J. Czestkowski¹¹².

Zabytkiem jest park dworski pochodzący z pierwszej połowy XIX wieku, z dawnej siedziby Lipińskich¹¹³.

SOMIANKA

Według badacza nazw miejscowych północnego Mazowsza K. Zierhoffer nazwa Somianka po raz pierwszy pojawiła się w aktach diecezji płockiej w 1503 roku. Wymieniono tam nazwy: *de Slomyankya*, *de Somyankya* oraz *Szomyankya*. W spisie podatkowym z 1578 roku wymieniano już *Somianka*. Trudno jest w pełni wyjaśnić tą nazwę. Zierhoffer uważał, że mogła to być nazwa topograficzna lub też nazwa dzierżawcza od nazwy osobowej „Som”,

¹⁰⁸ Bielecki R, *Słownik biograficzny oficerów powstania listopadowego*, Warszawa 1998, tom III, s. 43

¹⁰⁹ *Słownik Geograficzny.....*, tom X, s. 700

¹¹⁰ *Alfabetyczny spis obywateli ziemskich Królestwa Polskiego, Warszawa 1912.,* s. 103

¹¹¹ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 138

¹¹² *Księga Adresowa.....*, s. 2042

¹¹³ *Zabytki sztuki i architektury.....*, s. 101

powstałej od gwarowego słowa som, czyli sum, ryba denną z rodzaju sumowatych¹¹⁴. Prawdopodobne jest też powstania nazwy od słowa „słoma” (*de Slomyankya*).

Somianka powstała zapewne wcześniej niż na początku XVI wieku, była to wioska kościelna i jako taka nie podlegała sprzedaży, podziałom, spadkom itp., tak jak wsie należące do szlachty. Dlatego właśnie brak jest wzmianek o wsi w księgach grodzkich i ziemskich. Według wspomnianego spisu podatkowego z 1578 roku Somianka liczyła 14 włók ziemi, czyli około 238 ha, żeby wykarczować taki obszar lasu trzeba wielu lat. Tak więc, początków osady należy szukać w XV wieku. Początkowo istniały tylko Barcice i następnie norbertanki płockie, do których należały te obszary, rozwijały osadnictwo na podległych im ziemiach. Efektem tego ruchu kolonizacyjnego jest między innymi ta miejscowość.

Somianka była już wtedy (XVI wiek) największą miejscowością pośród czterech ówczesnie istniejących w ramach dóbr zakonnych (*Somianka, Plodi, Volka Somienska, Barczicze*). Wieś była zorganizowana na prawie niemieckim. Chłopi mieli ściśle określone prawa i obowiązki, dzierżawili ziemię opłacając czynsz. Mieli prawo wychodu, czyli prawo odejścia ze wsi po spełnieniu pewnych obowiązków. Na czele wsi stał sołtys (zwany też wójtem) posiadający to stanowisko na prawach dziedzicznych. Sołtys miał prawo zakładania karczem, jatek. Przysługiwało mu prawo do 1/6 części z czynszów i 1/3 z opłat sądowych. Bardzo ważnym uprawnieniem było przewodniczenie sołtysa w ławie wiejskiej, czyli w sądzie wiejskim¹¹⁵. Sąd dla tych czterech wsi zakonnych znajdował się w Barcicach. Sołtysiem w Somiance w drugiej połowie XVI wieku był Paweł (*Paulus advocatus villae*). Wieś liczyła 14 łąnów, jeden łąn obsiewało średnio 2 gospodarzy, co daje liczbę 28 gospodarzy. Przy liczbie 5 osób w każdej rodzinie mogło tu mieszkać około 150 osób z rodzin kmiecych. Mieszkała tu również 1 rodzina zagrodników (ubożsi chłopi) oraz jedna rodzina rzemieślnicza¹¹⁶.

W 1688 roku w Somiance wybudowano drewnianą kaplicę, która w połowie XVIII wieku pełniła funkcje kościoła parafialnego parafii Barcice. Istniała do początków XIX wieku, została wtedy rozebrana¹¹⁷.

Somianka stanowiła dobra zakonne aż do 1798 roku, kiedy to została przejęta przez rząd pruski i włączona do dóbr narodowych (rządowych) Brańszczyk, skupiających wiele dawnych dóbr kościelnych w tym terenie. Według danych z tego okresu miejscowy folwark liczył 3 041 mórg¹¹⁸.

W 1807 roku dobra Brańszczyk została przejęta przez rząd Księstwa Warszawskiego i następnie przez rząd Królestwa Polskiego. Zarządzała nimi Komisja Skarbu Królestwa Polskiego. W tym czasie dobra Brańszczyk podzielono na mniejsze dobra. W 1819 roku dokonano dokładnego przeglądu poszczególnych wsi (lustracja). Wynika z niego, że w tymże roku w Somiance było 4 gospodarzy *czterodniowych* (pracujących po 4 dni w tygodniu na polach folwarcznych), odrabiali oni po 104 dni pańszczyzny rocznie sprzężajem (pług, brony wołami) i 104 pieszo. Dodatkowo oddawali po 8 zł hiberny, 1 gęś, 30 jaj, 2 kapłony, 3 łokcie przędzy rocznie na rzecz folwarku. Mieszkało tu również 27 gospodarzy *trzydniowych*, którzy odrabiali 78 dni sprzężajem i tyle samo pieszo. Oddawali po 6 zł hiberny, 1 gęś, 20 jaj, 2 kapłony, 5 łokci przędzy. We wsi był też kowal i arendarz (dzierżawca) karczmy. Razem we wsi mieszkało 158 osób (33 mężczyzn, 32 kobiety, 32 synów, 19 córek młodszych, 11 synów młodszych, 5 córek starszych (pow. 10 lat) oraz 20 parobków i 6 dziewcząt. Wśród nich było 7 Żydów (arendarze karczmy)¹¹⁹. W całej wsi naliczono 12 koni, 10 wołów, 56 krów, 28 *jałowic*, 41 świń, 990 owiec, Uprawiano głównie: żyto, owies, jęczmień, groch, grykę, proso. Przy folwarku było pół morgi chmielu. W folwarku mieszkało 20 fernali: 5 parobków, 5 *dziewek*, 3 pasterzy, 3 chłopaków, 2 włodarzy i 2 owczarzy¹²⁰.

¹¹⁴ Zierhoffer K, *Nazwy miejscowe.....*, s. 343

¹¹⁵ *Zarys historii gospodarstwa wiejskiego w Polsce*, tom I, Warszawa 1964, s. 409

¹¹⁶ *Słownik Geograficzny.....* tom XI, s. 71

¹¹⁷ serwis internetowy diecezji łomżyńskiej.

¹¹⁸ *Słownik Geograficzny.....* tom XI, s. 71

¹¹⁹ Tamże

¹²⁰ Tamże

Wieś rozwijała się pomyślnie, w 1827 roku notowano już 36 domów i 278 mieszkańców¹²¹.

W początkach XIX wieku dobra Somianka należały do rządu. Po upadku powstania listopadowego właścicielem tych dóbr został baron Konstancy Judyt Puszet (*Puszet du Puget*). Była to rodzina pochodząca z Francji, która w pierwszej połowie XVIII wieku uzyskała polskie szlachectwo. Była to rodzina bardzo zasłużona dla Polski. Ojciec Konstantego, Antoni Puszet, był znanym żołnierzem napoleońskim i przywódcą powstania listopadowego w północno-wschodniej Polsce. Po upadku powstania pozostał na emigracji. Jego jedyny syn Konstancy Judyt (1822-1882) obrał inną drogę. Miał dobre stosunki z Rosjanami i w 1854 roku otrzymał potwierdzenie swojego tytułu barona. Puszet kupił od rządu rosyjskiego dobra Somianka. Baron Puszet zapewne tu zamieszkał w nowo wybudowanym dworze¹²². Niewiele wiadomo o Konstantym Puszczie. Jego przodkowie zasłużyli się w historii Polski, potomkowie również, o nim nie wspomina się wiele. Ożenił się z Ludwiką z Bratoszewskich i miał jednego syna: Jana Antoniego (ur. 1851). Baron Konstancy Puszet zmarł w 1882 roku w Krakowie, gdzie głównie mieszkał¹²³.

W lutym 1863 roku obszary między Narwią i Bugiem były miejscem działania oddziału partyzanckiego Zygmunta Padlewskiego, który dysponując kilkuset osobową partią przez pewien czas zadawał straty wojskom rosyjskim. Dopiero w marcu Padlewski wycofał się z tych terenów przekazując władze wojskową Ignacemu Mystkowskiemu¹²⁴. Kolejne nasilenie walk miało miejsce późną wiosną i latem 1863 roku. Dnia 22 czerwca 1863 roku między Popowem i Serockiem chłopci zaatakowali rotę piechoty rosyjskiej. Po przybyciu posiłków powstańcy wycofali się¹²⁵. Jak widać miejscowi chłopci wzięli udział w powstaniu. Po upadku powstania władze aresztowały między innymi Józef Słonczyńskiego z Somianki i Franciszka Sokulskiego z Popowa, których skazano na ciężkie roboty na Syberii¹²⁶.

Po upadku powstania nastąpiło uwłaszczenie ziemi dworskiej, ziemia użytkowana przez chłopów stała się ich własnością. W tym czasie w Somiance powstały 72 gospodarstwa rolne (osady) na 624 morgach ziemi. Mieszkało tu więc, ponad 70 rodzin chłopskich¹²⁷. Warto wspomnieć, że władze utworzyły samorządową gminę Somianka, w skład której wchodziło większość obecnych terenów gminy.

Opis Somianki można znaleźć w *Słowniku Geograficznym Królestwa Polskiego* z 1890 roku. *Somianka- wieś, folwark i dobra nad rzeką Bug, powiat pułtuski, gmina Somianka, parafia Barcice, odległość od Pułtusa 21 wiorst. Posiada gorzelnię (1875), browar, cegielnię, pokłady żwiru i kamienia wapiennego*. Jak widać były to rozwinięte gospodarczo dobra. W 1875 roku dobra Somianka alias *Słomianka* składały się z folwarków: Somianka, Płudy i *Wólka Somiańska* oraz nomenklatur: Struga i Kępa. W sumie zajmowały 4 372 morgi gruntów. W skład dóbr przed 1864 rokiem wchodziły wsie, które uległy uwłaszczeniu: Somianka gdzie powstało 72 gospodarstwa na 624 morgach ziemi, Wólka Somiankowska, Płudy, Barcice, Kępa, Zacisze i Ulasek¹²⁸.

W gminie Somianka przeważała wielka własność ziemska. Według danych z 1894 roku aż 50% ziemi użytkowanej było przez dwory, 47 % przez chłopów i tylko 3% przez potomków drobnej szlachty¹²⁹.

¹²¹ Tamże

¹²² Dobra Somianka nie występują w spisie donacji na rzecz Rosjan i Polaków po upadku powstań narodowych, Kaczkowski J, *Donacje w Królestwie Polskim*, Warszawa 1918.

¹²³ *Polski Słownik Biograficzny*, tom XXIX, s. 437 i *Przewodnik Heraldyczny*, tom III, ułożył A.A. Kosiński, Warszawa 1881, s. 421

¹²⁴ Gadomski S, *Powstania styczniowe w powiecie pułtuskim*, Pułtusk 1989, s. 6

¹²⁵ Tamże, s. 11

¹²⁶ Szczepański Janusz, *Dzieje Wyszkowa.....*, s. 109

¹²⁷ *Słownik Geograficzny.....* tom XI, s. 71

¹²⁸ Tamże

¹²⁹ Szczepański J. *Ruch ludowy w powiecie pułtuskim (do roku 1918)*, Pułtusk 1989, s. 3

W 1903 roku całą gubernię warszawską nawiedziła katastrofalna powódź. Wody Narwi, Wisły i Bugu zalały wiele pól. W 1904 roku nastąpiła z kolej wielka susza i nieurodzaj ziemniaków¹³⁰.

Wiosną 1905 roku ruch rewolucyjny objął cały kraj. Chodziło głównie o polepszenie warunków pracy oraz wprowadzenie języka polskiego do szkół. Atmosferę tamtych dni najlepiej oddaje ta prasowa notatka z zebrania gminnego w Somiance. *W gminie Somianka (20 III 1905) uchwała o języku polskim poszła tak dobrze, jak nie trzeba lepiej. Wszyscy powiedzieli, że trzeba wznowić język polski w gminie i szkole i ani jeden głos nie był temu przeciwny (...). Na osobnym stole pisaliśmy naszą uchwałę, bo główny stół zajęła władza powiatowa pan naczelnik z panem komisarzem. Kiedy komisarz odezwał się do jednego gospodarza „mołczy”, ten mu odpalił śmiało „Proszę, żeby wielmożny komisarz lepiej sam milczał, bo tu nie sądy komisarskie, jeno uchwała gminna, co tak stropiło komisarza, że natychmiast wyjechał. Naczelnik wtedy przeczytał rozkaz Podgornikowa z Warszawy, że każdy, kto będzie przeszkadzał w uchwale w języku rosyjskim zapłaci 500 rubli kary albo odsiedzi 3 miesiące więzienia. Na to odezwał się jeden z gminianków „Nie bójcie się chłopcy, Sachalin i Sybir wzięli już Japończycy [działo się to podczas wojny rosyjsko-japońskiej] z czego była wielka ochota, że trudno opisać. Gminiancy uchwalili żeby nie przyjmować z gminy papierów rosyjskich, skasować szkółki rosyjskie z wyjątkiem jednej szkoły, co do której zrobiono wyraźne zastrzeżenie, aby nauka odbywała się w po polsku i żeby religii nauczał ksiądz rzymsko-katolicki*¹³¹.

Od 1882 roku właścicielem dóbr Somianka był Jan Antoni Puszet. Miał on trzy żony, z pierwszą Marią de Mylo (1853-1899) miał syna Ludwika (1877-1942), znanego rzeźbiarza, pisarza i historyka sztuki¹³². W 1879 roku Jan Antoni Puszet opuścił swoją pierwszą żonę, następnie nastąpiła separacja i unieważnienie małżeństwa. Jego syn Ludwik wychowywał się wraz z matką, ojciec próbował go nawet porwać. Jan Antoni Puszet jest wymieniany jako właściciel dóbr Somianka jeszcze w 1906 roku. W tym czasie należało do niego 2 809 ha¹³³. W następnych latach zapewne sprzedał Somiankę, ponieważ nie występuje w spisie właścicieli ziemskich z 1912 roku. Baron Jan Antoni Puszet zmarł w 1913 roku¹³⁴. Następnymi właścicielami dóbr być może była rodzina Rapackich, tę rodzinę wymienia *Katalog zabytków sztuki w Polsce*¹³⁵.

W 1914 roku wybuchła I wojna światowa. W tym rejonie latem 1915 roku trwały zacięte walki niemiecko-rosyjskie. Władze rosyjskie wycofując się na wschód stosowały taktykę spalonej ziemi. Niszczyli całe wsie. Niemcy wkroczyli tu w dniu 8 sierpnia. W gminie Somianka po przejściu Rosjan było spalonych sześć wsi i pięć dworów. Były to i tak mniejsze straty niż w gminie Wyszaków¹³⁶.

Na przełomie 1914 i 1915 roku w wielu miejscach w Polsce powstawały tak zwane Komitety Obywatelskie, których zadaniem było udzielania pomocy najuboższym na zapleczu frontu. W dniu 17 stycznia 1915 roku taki komitet zorganizował się dla gmin Wyszaków i Somianka. W skład weszli: prezes Tomasz Miszewski, wiceprezes Kazimierz Skarzyński, kasjer ks. Podbielski, sekretarz ks. Bolesław Lutyński, członkowie ks. Goszczyński, Grąbczewski, Leski, Michałowski, Stanisław Pawłowski, Kazimierz Szymoński, Stanisław Wiernicki¹³⁷. Uciążliwa okupacja niemiecka skończyła się w listopadzie 1918 roku.

Po wyzwoleniu w Somiance zorganizowano posterunek policji. Dowódcą miejscowego posterunku został kapral Jan Januszewski¹³⁸.

¹³⁰ Szczepański J. *Ruch ludowy w powiecie....*, s. 7

¹³¹ Szczepański Janusz, *Dzieje Wyszakowa.....*, s. 142

¹³² *Polski Słownik Biograficzny*, tom XXIX, s. 446

¹³³ Renata Szulc, *Najwięksi właściciele dóbr ziemskich w powiecie pułtuskim w I połowie XX wieku, w Pułtusk [w:] Z dziejów miasta i regionu*, tom VI, Pułtusk 2005, s. 222-223

¹³⁴ *Polski Słownik Biograficzny*, tom XXIX, s. 446

¹³⁵ *Katalog zabytków....*, s. 16

¹³⁶ Szczepański Janusz, *Dzieje Wyszakowa....*, s. 151

¹³⁷ Szczepański Janusz, *Dzieje Wyszakowa.....*, s. 149

¹³⁸ Szczepański Janusz, *Dzieje Wyszakowa.....*, s. 177

Wojna kolejny raz pojawiła się tutaj latem 1920 roku, gdy w kierunku Warszawy zmierzały siły bolszewickie. Większość mieszkańców wykazała się patriotyzmem. Około 10 lipca w gminie Somianka zorganizowano wiec, podczas którego wezwano do ofiarności na rzecz polskiej armii. Przedstawiciele biur werbunkowych zachęcali do wstępowania do wojska. Miejscowa ludność wsparła Pożyczkę Narodową, a młodzież złożyła deklaracje o wstępowaniu do wojska¹³⁹.

W dniu 7 sierpnia 1920 roku w Wyszkanie rozlokowała się Grupa generała Żeligowskiego oraz Grupa generała Aleksandra Osińskiego. Obie grupy należały do 1 Armii Wojska Polskiego. Zadaniem tych oddziałów była osłona Warszawy przed atakami bolszewików. W tym czasie wokół Warszawy tworzone pośpiesznie linie obrony. Zadaniem Żeligowskiego było wytrzymać ataki przynajmniej do 10 VIII. Na rejon Wyszakowa napierały trzy sowieckiego Dywizje Strzelców (5, 11 i 12). Obie strony były zmęczone walkami, dawały się we znaki braki w uzbrojeniu oraz ekwipunku¹⁴⁰. Żeligowski dostał wsparcie w postaci 4 Brygady Legionów i z tymi siłami planował kontratak w rejon Długosiodła. Jednak po północy 9 sierpnia atak uprzedzili Rosjanie. Atak został odparty i o 6 rano ruszyły polskie oddziały. Atak na Długosiodło zakończył się częściowym sukcesem. Nie udało się zaskoczyć i rozbić nieprzyjaciela. W dniu 11 sierpnia generał Żeligowski wydał rozkaz wycofania się za Bug. W południe tego dnia bolszewicy wkroczyli do Wyszakowa. Zapewne po południu 11 sierpnia zajęli tereny gminy Somianka. Na szczęście okupacja radziecka trwała tylko do 18 sierpnia, kiedy to 1 Armia Wojska Polskiego w wyniku kontrofensywy wyzwoliła te obszary¹⁴¹.

Rok później zorganizowano pierwszy powszechny spis w II Rzeczypospolitej. We wsi Somianka w 1921 roku notowano 86 domów i 562 mieszkańców. Oprócz katolików mieszkał tu jeden prawosławny i 4 Żydów¹⁴².

W okresie II Rzeczypospolitej Somianka nadal była siedzibą urzędu gminy. W końcu lat trzydziestych wójtem gminy Somianka był Wiktor Wiśniewski, działacz powiatowego oddziału BBWR¹⁴³. Gmina należała do powiatu pułtuskiego i województwa warszawskiego. Sąd pokoju miał siedzibę w Wyszkanie, sąd okręgowy w Mławie. Najbliższa poczta i telefon znajdowały się w Wyszkanie.

Według danych z *Księgi Adresowej Polski* z 1929 roku cieślami w Somiance byli: A. Liśkiewicz, J. Pawlak i A. Witos. Zakłady kowalskie prowadzili: J. Dymański i J. Garbarczyk. Zakład rzeźniczy należał do W. Grochowskiego. Sklepy spożywcze prowadzili: J. Berliński i A. Gurman. Zakład szewski należał do S. Dekutowskiego. Działała również restauracja M. Karpińskiego¹⁴⁴.

W okresie międzywojennym właścicielem 2 396 ha w folwarku Somianka był Władysław Muller¹⁴⁵.

Zabytkiem miejscowości jest dwór wzniesiony tutaj w połowie XIX wieku przez Puszetów, być może według projektu Adama Idźkowskiego. Dwór ma cechy późnego klasycyzmu. Jest murowany z cegły otynkowany. Parterowy z części wschodnią piętrową. Zbudowano go na planie prostokąta, z ryzalitami pośrodku części parterowej. Po obu stronach ryzalitu frontowego po dwa szerokie okna prostokątne. Elewacja części piętrowej częściowo boniowane z prostokątnymi płycinami. Układ wnętrza dwutraktowy przekształcony. Dach dwuspadowy. Wokół pozostałość parku krajobrazowego¹⁴⁶.

¹³⁹ Szczepański Janusz, *Dzieje Wyszakowa*....., s. 159

¹⁴⁰ Szczepański J, *Wojna polsko-bolszewicka 1920 w powiecie pułtuskim* [w:] *Pułtusk, Studia i materiały z dziejów miasta i regionu*, tom III, Warszawa-Pułtusk 1997, s. 150-151

¹⁴¹ Tamże, s. 171

¹⁴² *Skorowidz miejscowości*....., s. 138

¹⁴³ Szczepański Janusz, *Dzieje Wyszakowa*....., s. 205

¹⁴⁴ *Księga Adresowa Polski*....., s. 2042

¹⁴⁵ Tamże

¹⁴⁶ Jaroszewski T. S. Baraniewski W. *Po pałacach i dworach*....., s. 144

SOMIANKA PARCELE

W miejscu tej wsi istniał pierwotnie folwark Somianka. Osadnictwo zaczęło się tutaj dopiero po II wojnie światowej, po parcelacji miejscowego majątku ziemskiego.

STARE KOZŁOWO

Kozłowo notuje się w kronikach dość późno, dopiero w 1477 roku (*Kozłowo*)¹⁴⁷. W 1578 roku nazwę zapisano jako *Kozłowo Miskowicz*, liczyła wtedy 3 i pół włóki ziemi i była własnością Walentego *Pagewskiego*¹⁴⁸. Tak zapisana nazwa wsi może wskazywać na jakieś wspólne korzenie miejscowości Kozłowo i Mystkowicz, być może chodziło o wspólne nadanie?

Kozłowo, podobnie jak pobliskie Ostrowy, było podzielone między dwa rody szlacheckie. Jednym z nich był ród Mostowskich herbu Dołęga. Był to ród z płockiego, który w tym czasie zaczął odgrywać dużą rolę na Mazowszu. W 1758 roku dobra Mostowskich w tej okolicy wykupił Stefan Madaliński herbu Laryssa, sędzia ziemski nurski. Drugą część wsi posiadali wtedy Falińscy z Falenicy, dziedziczył tu Antoni Faliński, a następnie jego syn Franciszek¹⁴⁹.

Spis właścicieli ziemskich z końca XVIII wieku pokazuje podział wsi na dwie części, na część Franciszka Falińskiego i Franciszka Madalińskiego, cześnika nurskiego, syna Stefana Madalińskiego¹⁵⁰.

W początkach XIX wieku te dobra przejął Józef Faliński (brat Franciszka), który ożenił się z Józefą Rębowską i miał syna Ludwika, który dziedziczył tu w połowie XIX wieku¹⁵¹. Zapewne za jego czasów wykupiono od Madalińskich ich część wsi i powstał w tej części folwark o nazwie *Madalińszczyzna*, drugi z folwarków zwano *Falińszczyzną*.

W 1827 roku naliczono w tej miejscowości 15 domów i 102 mieszkańców¹⁵².

W czasie uwłaszczenia powstało w Kozłowie 22 gospodarstwa na 33 morgach ziemi, pozostałe grunty nadal należały do miejscowego dworu. Folwark liczył w latach osiemdziesiątych XIX stulecia 644 morgi¹⁵³.

Na przełomie XIX i XX wieku nastąpił proces parcelacji tych dóbr. Poszczególne działki były sprzedawane między chłopów, w ten sposób powstało Kozłowo Nowe (zwane również przed wojną Kozłowo B).

W czasie spisu powszechnego z 1921 roku Kozłowo Stare (Kozłowo A) liczyło 43 domy i 261 mieszkańców i należało do gminy Somianka¹⁵⁴.

¹⁴⁷ *Nazwy miejscowe.....*, tom V, s. 248

¹⁴⁸ *Źródła Dziejowe.....*, s. 411

¹⁴⁹ Boniecki A, *Herbarz.....*, t. 5, str. 250: *Falińscy v. Faleńscy h. Sas*

¹⁵⁰ *Regestr Diecezjów.....*, s. 681

¹⁵¹ *Rodzina Herbarz.....*, tom IV, s. 6

¹⁵² *Tabella.....*, tom I, s. 237

¹⁵³ *Słownik Geograficzny.....*, tom IV, s. 564

¹⁵⁴ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 138

STARE PŁUDY

Stare Płudy powstały zapewne jeszcze w XV wieku. Była to jedna z wiosek wchodząca w skład dóbr zakonu norbertanek płockich. Pierwszych bardziej szczegółowych danych dostarcza spis podatkowy z drugiej połowy XVI wieku. Nazwę zapisywano wtedy jako *Plodi*, liczyła ówczesnie 11 włók ziemi uprawnej (trzeci co do wielkości, po Barcicach i Somiance). Oprócz kmieci mieszkał tu jeden zagrodnik. Była zorganizowana na prawie niemieckim, jej sołtysiem był wówczas Paweł (*Paulus*)¹⁵⁵.

Przez następne wieki była to wioska wchodząca w skład dóbr zakonnych. W tym czasie status chłopów był jeszcze całkiem dobry, mieli dosyć duże dochody, okazałe domostwa. Sytuacja zmieniła się w XVII i XVIII wieku, gdy przez kraj przetoczyły się liczne wojny i rozpoczął się czas przechodzenia z gospodarki czynszowej na gospodarkę folwarczną. Obszary chłopskie zostały pomniejszone kosztem folwarków, który korzystał z pracy chłopskiej zwanej pańszczyzną. Sytuacja materialna chłopów stała się bardzo zła. Przeważały chałupy złożone z trzech pomieszczeń: sieni, izby i komory. Zimą dla ochrony przed chłodem trzymano w izbie lub sieni żywy inwentarz. Chałupa chłopska spełniała również rolę spichlerza. Umieblowanie składało się ze stołów, ławek i stołków. Sypiano przeważnie na ławach. Odzież chowano w skrzyniach. W zabudowaniach chłopskich trzymano duże ilości wołów, które potrzebne były do odrabiania pańszczyzny (sprzężaj). Dlatego trzymano mniej krów, świń i drobiu, brakowało dla nich paszy¹⁵⁶.

Płudy wchodziły w skład dóbr zakonnych do 1798 roku, kiedy to zostały przejęte przez skarb państwa pruskiego, włączone je do dóbr narodowych Brańszczyk. W czasach pruskich obszar wsi wymierzono na 1 454 mórg gruntu oraz 101 mórg nieużytków¹⁵⁷.

W latach 1807-1815 były to dobra rządowe Księstwa Warszawskiego i następnie przeszły pod zarząd Królestwa Polskiego. Dokładny opis wsi pochodzi z 1819 roku. W tym czasie było tu jedno gospodarstwo, którego mieszkańcy odpracowywali na polach dworskich 104 dni sprzężajem i tyle samo pieszo (4 dni w tygodniu). Dodatkowo raz w roku oddawali czynsz w naturze i pieniądzu: 1 gęś, 32 jaja, 2 kapłony (kurczaki), 3 łokcie przędzy i 8 zł. We wsi było też 9 gospodarstw odrabiających po 3 dni pańszczyzny w tygodniu. Dodatkowo ci chłopcy oddawali po 1 gęsi, 22 jaja, 2 kapłony, 5 łokci przędzy 6 zł czynszu. Oprócz tych dziesięciu gospodarstw we wsi mieszkał jeden czynszownik o nazwisku Wykowski płacący 60 zł rocznie czynszu. Był również jeden zagrodnik i 3 chałupników. W całej wsi naliczono 107 osób, 3 konie, 31 wołów, 17 krów, 10 *jałowic*, 31 świń, 41 owiec¹⁵⁸.

Po 1819 roku Płudy rozwijały się bardzo szybko, w 1827 roku notowano już 19 domów i 200 mieszkańców¹⁵⁹.

W 1864 roku przeprowadzano uwłaszczenie ziemi dworskiej, w tym czasie powstało tu 35 gospodarstw na 278 morgach ziemi¹⁶⁰. Od tej pory była to samodzielna wieś w gminie Somianka, obok istniał folwark związany z dobrami Somianka.

W 1921 roku w tej wsi wraz z folwarkiem naliczono 37 domów i 255 mieszkańców, w tym 6 Żydów¹⁶¹. W okresie międzywojennym murarzem w Płudach był K. Lange¹⁶².

¹⁵⁵ *Źródła Dziejowe Polski.....*, s. 408

¹⁵⁶ *Zarys historii gospodarstwa wiejskiego w Polsce*, część IV, Warszawa 1964, s. 102-103

¹⁵⁷ *Słownik Geograficzny.....*, tom VIII, s. 327

¹⁵⁸ *Słownik Geograficzny.....*, tom VIII, s. 327

¹⁵⁹ *Słownik Geograficzny.....*, tom VIII, s. 327

¹⁶⁰ *Słownik Geograficzny.....*, tom XI, s. 71

¹⁶¹ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 138

¹⁶² *Księga Adresowa.....*, s. 2042

STARE WYPYCHY

Wypychy istniały już na początku XVI wieku. Pierwsze ślady istnienia wsi można odnaleźć w dokumentach z 1506 roku, kiedy to notuje się pewnego rycerza z tej wsi: *swypychow*. W 1543 roku pojawia się zapis *de Vipichi*¹⁶³. Nazwa pochodzi od staropolskiej nazwy osobowej Wypych¹⁶⁴.

W spisie podatkowym z 1578 roku umieszczono wieś *Vipichi*, liczyła ówczesnie 4 włóki ziemi, a jej właścicielem był Łukasz zwany *Żeromski*. Był to przedstawiciel rodu Wypyskich, tak właśnie pisali się miejscowi rycerze. Według Herbarza Niesieckiego pieczętowali się herbem Grabie¹⁶⁵. Wypyscy należeli do średniozamożnych rodów. Oprócz Wypych posiadali też część wsi *Łosinno*. Kroniki zanotowały Jana Wypyskiego, który w końcu XVII wieku miał tytuł chorążego nurskiego i urząd starosty mereckiego¹⁶⁶. W tym czasie część rodu zamieszkała zapewne w innych dzielnicach. Jeden z nich posiadał urząd łowczego inflanckiego (początek XVIII wieku), ale prawie nic nie wiadomo o tej postaci¹⁶⁷. Miał córkę Barbarę i syna Bonawenturę. Barbara wyszła za mąż za Franciszka Gąsiorowskiego, komornika granicznego nurskiego. Brat Barbary w 1716 roku sprzedał Gąsiorowskiemu swoją część Wypych¹⁶⁸. Najpewniej siostrą Barbary (i Bonawentury) była Zofia Wypyska, która wyszła za mąż za Kazimierza Madalińskiego, łowczego nurskiego. W posagu Kazimierz otrzymał dobra Wypychy-Łosinno (część Wypych i *Łosinna*). Ślub miał miejsce w końcu XVII wieku¹⁶⁹.

W ten to sposób dobra Wypyskich na początku XVIII wieku przeszły na własność Madalińskich i Gąsiorowskich. Madalińscy sprowadzili się w te okolice i zaczęli odgrywać tu wysoką pozycję.

Kazimierz Madaliński z małżeństwa z Wypyską miał czterech synów. Dobra Wypychy odziedziczył Wojciech Józef, który został księdzem (był proboszczem w Radzynie Podlaskim) i dobra Łosino-Wypychy przekazał braciom i bratankom. Zmarł w 1739 roku. W rodzinie Madalińskich było dużo księży. Większość tych dóbr przejął brat Wojciecha Józefa, Stefan również ksiądz, który przekazał je następnie bratu Bonawenturze. Tenże ożenił się z Konstancją Oraczewską i miał trzech synów, ale dwaj z nich zostali kapłanami i Wypychy objął w 1739 roku Józef Madaliński, ich najmłodszy brat. Tenże zapewne również został księdzem lub też nie miał dzieci, ponieważ nic nie wiadomo o jego potomkach. Dobra Wypychy przejęli wspólnie inni Madalińscy. Właśnie ich wymienia się w spisie ziemian z końca XVIII wieku¹⁷⁰.

Drugą część wsi jak wiadomo w 1716 roku przejęli Gąsiorowscy. Nie wiadomo jak długo Gąsiorowscy tu dziedziczyli i zapewne później sprzedali te dobra. W końcu XVIII wieku jako właściciele notuje się rodzinę Obryckich herbu Prus¹⁷¹, z Obrytego w pobliżu Nura.

W XIX wieku była to bardzo mała wioska. 1827 roku naliczono tutaj zaledwie 3 domy i 88 mieszkańców. W czasie uwłaszczenia powstało 18 gospodarstw na 144 morgach ziemi¹⁷². W końcu XIX wieku istniał nadal folwark Wypychy liczący w 1886 roku 466 mórg ziemi¹⁷³. Był to już tylko jeden majątek, który w końcu XIX wieku został rozparcelowany między chłopów.

W 1921 roku w tej miejscowości notowano 19 domów i 116 mieszkańców, Wypychy należały do gminy Somianka¹⁷⁴.

¹⁶³ Zierhoffer K, *Nazwy miejscowe północnego Mazowsza*, Wrocław 1957, s. 384

¹⁶⁴ Tamże

¹⁶⁵ *Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego*, tom IX, Lipsk 1842, s. 457

¹⁶⁶ Tamże

¹⁶⁷ *Urzednicy inflanccy XVI-XVIII wieku*, Kórnik 1994, s. 130

¹⁶⁸ Boniecki A, *Herbarz.....* t. 6, str. 1: *Gąsiorowscy*

¹⁶⁹ Boniecki A, *Herbarz.....* t. 16, str. 235: *Madalińscy v. Madaleńscy, dawniej Magdalińscy h. Laryssa*

¹⁷⁰ *Regestr Diecezjów.....*, s. 681

¹⁷¹ Tamże

¹⁷² *Słownik Geograficzny.....*, tom XIV, s. 102

¹⁷³ Tamże

¹⁷⁴ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 138

STARY MYSTKOWIEC

Nazwa tej miejscowości była w przeszłości pisana rozmaicie. Mamy więc, *Mysłkowiec*, *Mysłakowiec*, *Myskowiec* oraz *Mysłkowice*¹⁷⁵. Po raz pierwszy wspomina się tę osadę w 1424 roku (*de Miskowecz*). W 1425 roku pojawia się zapis *in Miskowecz alias Sdzeborz, in hereditate in districtu Warschowuiensi*. Natomiast w 1428 roku *inter hereditates Myslcowcze et Sowyno et Zathory et granicies Mirzanczino*¹⁷⁶.

W drugiej połowie XVI wieku dziedzicami tego majątku byli Piotr z braćmi. Wieś liczyła 4 włóki ziemi¹⁷⁷.

Mieszkała tu jakaś niezbyt zamożna rodzina szlachecka, która po wojnach ze Szwecją, w połowie XVII wieku, zubożała i wyprzedła swoje dobra Mostowskiemu herbu Dołęga. Od Mostowskich w 1758 roku Stary Mystkowiec kupił Stefan Madaliński herbu Laryssa¹⁷⁸. W kilka lat później sprzedał Stary Mystkowiec oraz Wolę Mystkowską Adamowi Kownackiemu. Właśnie jego wymienia się jako dziedzica w 1783 roku¹⁷⁹.

W pierwszej połowie XIX wieku dobra Mystkowiec składały się z następujących folwarków: Mystkowiec Stary, Mystkowiec Nowy, oraz z wsi Mystkowiec Stary. W sumie ziemia dworska liczyła 753 morgi, z czego grunty orne zajmowały 306 mórg. W Starym Mystkowcu w 1827 roku notowano 14 domów i 106 mieszkańców. W czasie uwłaszczenia w Mystkowcu Starym powstało 33 gospodarstwa na 130 morgach ziemi¹⁸⁰.

Według danych z *Księgi Adresowej Polski* z 1929 roku właścicielem majątku Mystkowiec Stary liczącego 337 ha byli Maria i Tomasz Miszewscy¹⁸¹.

W 1921 roku w tej miejscowości notowano 38 domów i 314 mieszkańców, w tym 11 Żydów¹⁸². Miejscowość należała do gminy Wyszków.

W okresie międzywojennym działał tu sklep spożywczy J. Szurawskiego oraz wiatrak W. Kalinowskiego¹⁸³.

SUWIN

W 1428 roku w starych dokumentach pojawia się zapis: *inter hereditates Myslocowcze et Sowyno et Zathory*¹⁸⁴. Z 1478 roku pochodzi następny zapis na temat rycerza z tej wsi *de Sowino, parochia in Pnyewo*. Nazwa pochodzi od słowa sowa¹⁸⁵, ponieważ pierwotna nazwa wsi brzmiała *Sowin*.

Dawny Suwin był podzielony między wielu szlachciców. Była to wioska drobnoszlachecka. Mieszkali tu ubodzy szlachcice, którzy często sami uprawiali swoją ziemię. Wśród licznych właścicieli ziemskich w okolicy wyróżniał się Jan Ignacy Lipiński, który w

¹⁷⁵ Zierhoffer K, *Nazwy miejscowe.....*, s. 272

¹⁷⁶ Tamże

¹⁷⁷ *Źródła Dziejowe Polski.....*, s. 411

¹⁷⁸ Boniecki A, *Herbarz.....*, t. 16, str. 235: *Madalińscy v. Madaleńscy, dawniej Magdalińscy h. Laryssa*

¹⁷⁹ *Registr Diecezjów.....*, s. 681

¹⁸⁰ *Słownik Geograficzny.....*, tom VI, s. 837

¹⁸¹ *Księga Adresowa.....*, s. 2062

¹⁸² *Skorowidz miejscowości.....*, s. 139

¹⁸³ *Księga Adresowa.....*, s. 2062

¹⁸⁴ Zierhoffer K, *Nazwy miejscowe.....*, s. 343

¹⁸⁵ Tamże

1699 roku kupił część tej wsi od Alberta Żebrowskiego. Od tej pory część Suwina należała do średniozamożnych Lipińskich, a reszta stanowiła własność drobnoszlachecką¹⁸⁶.

W 1738 roku liczni synowie Ignacego Lipińskiego podzielili się majątkiem po ojcu. Nie wiemy dokładnie, który z nich objął *Sowin*. W genealogii jednego z nich, Antoniego Lipińskiego czytamy: *dziedzic dóbr Sowin (...) okazał ugaszczał Stanisława Augusta w 1781 roku w Sowinie*¹⁸⁷. Mogło by to świadczyć, że w Suwinie przebywał z wizytą sam król, jednak zapewne chodziło o jakiś majątek na Ukrainie, gdyż właśnie z tamtymi ziemiami związany był Antoni Lipiński¹⁸⁸.

Lipińscy w tym czasie mieli również część ziemi w tej wsi. Spis właścicieli ziemskich z 1783 roku informuje o następujących dziedzicach: Lipiński, Czarnowscy, Gniewosz, Grądzki i Wypyski¹⁸⁹.

W XIX wieku był to nadal zaścianek szlachecki, było tu przynajmniej kilka dworów szlacheckich (niewielkich i drewnianych) oraz kilka chat chłopskich. W 1827 roku liczone tutaj 19 domów i 98 mieszkańców¹⁹⁰. W tym czasie zaczęto tą miejscowość zwać Suwinem.

Uwłaszczenie ziemi dworskiej nie objęło tej miejscowości, gdyż nie było tu prawie chłopów. Wieś włączono do gminy Somianka.

W Suwinie w 1921 roku notowano 28 domów i 178 mieszkańców, mieszkało tu również 19 Żydów¹⁹¹.

Zabytkiem jest wiatrak koźlak, pochodzący z 1880 roku, przeniesiony z Wielątek w 1930 roku¹⁹².

ULASEK

Jeszcze w pierwszej połowie XIX wieku obszar tej wsi pokrywał las, rozciągający się od Zdzieborza do Płudów (patrz mapa 1839). W połowie tego stulecia las został wykarczowany i powstała osada, notowana po raz pierwszy w drugiej połowie XIX wieku. Wieś powstała w miejscu lasu i stąd właśnie pochodzi nazwa miejscowości. W 1890 roku wspomniano *Ulasek-Powiat pułtuski, gmina Somianka, parafia Barcice*¹⁹³.

Wieś rozwijała się dosyć szybko, w 1921 roku naliczono już 27 domów i 191 mieszkańców¹⁹⁴.

Zabytkiem tej wsi jest kapliczka z 1939 roku¹⁹⁵.

WIELĄTKI ROSOCHATE

W 1512 roku pojawiają się pierwsze wzmianki o wsi *Vyelathky*. Nazwa pochodzi od nazwy osobowej Wielątko (Wielisław)¹⁹⁶. Była to wioska kościelna, jednak nie należała do klasztoru norbertanek, ale do biskupów płockich.

W wykazie wsi biskupich w tym terenie z 1578 roku wspomina się wioskę *Wielątky*, liczącą 23 włóki ziemi, 2 zagrodników i jednego kowala. Była to największa i zapewne

¹⁸⁶ Boniecki A, *Herbarz.....*, t. 14, str. 281: *Lipińscy h. Brodziec*

¹⁸⁷ *Rodzina, Herbarz.....*, tom IX, s. 77

¹⁸⁸ Tamże

¹⁸⁹ *Regestr Diecezjów.....*, s. 681

¹⁹⁰ *Słownik Geograficzny.....*, tom XI, s. 625

¹⁹¹ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 138

¹⁹² *Zabytki sztuki i architektury.....*, s. 101

¹⁹³ *Słownik Geograficzny.....*, tom XII, s. 782

¹⁹⁴ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 138

¹⁹⁵ *Zabytki sztuki i architektury.....*, s. 101

¹⁹⁶ Zierhoffer K, *Nazwy miejscowe.....*, s. 377

najbogatsza wioska biskupia w okolicach Pułtusza i Wyszkowa (a było ich prawie 40 w tym terenie). Większy był tylko Brańszczyk i to tylko o pół włóki. Był to najlepszy czas rozwoju Wilątek. Tylko tutaj notuje się kowala (*faber*)¹⁹⁷.

Przez wieki była to bogata wieś biskupia. Biskupi często dzierżawili swoje dobra. Dzierżawcą Pniew i Wielątek był w końcu XVIII wieku niejaki Mścichowski¹⁹⁸.

Po przejęciu dóbr kościelnych przez Prusaków wieś została włączona do dóbr Obryste. Według danych z tego okresu było tu 18 kmieci odrabiających trzy dni pańszczyzny tygodniowo, co dawało 20 dni *thuki* rocznie, 78 dni sprzężajem oraz 78 dni pieszko. Dodatkowo opłacali 20 groszy czynszu z gruntów, 5 zł hiberny i oddawali po 2 kapłony, 3 kury, 15 jaj i 3 łokcie przędzy rocznie. Płacili też dziesięcinę do dworu w wymiarze 20 zł rocznie. We wsi mieszkało też dwóch kmieci pracujących po 2 dni w tygodniu na polach dworskich, mieszkało też 3 zagrodników. Mieszkało tu więc, 24 rodziny. Za czasów pruskich „naturalia” zamieniono na czynsz¹⁹⁹.

Ciężkie czasy dla wsi przyszy zimą 1806/1807 „z powodu ciężarów jakie sprowadził przechód wojsk francuskich” wieś opustoszała. Jeszcze w 1820 roku wiele gospodarstw było opuszczonych. Według opisu wsi z tego właśnie roku mieszkało tu dwóch dzierżawców: Kmiołek i Maszak. Oprócz nich mieszkało tu 17 chłopów pańszczyźnianych odrabiających po 3 dni pańszczyzny, 1 chłop odrabiający dwa dni pańszczyzny. Trzy gospodarstwa były opuszczone²⁰⁰.

W 1827 roku mieszkało tu 218 osób w 27 domach²⁰¹. *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego* z ostatnich lat XIX wieku informuje: *Wielądki alias Wielątki alias Wielątki Rosochate*, gmina Wyszków parafia Pniewy²⁰².

W czasie spisu powszechnego z 1921 roku (*Wielątki*) notowano tutaj 19 domów i 118 mieszkańców, w tym 3 Żydów. Obok istniała osada Wielątki kolonia z 75 domami i 590 mieszkańcami, osada powstała na dawnej ziemi folwarcznej. Obie miejscowości należały do gminy Wyszków²⁰³.

WIEŁĘCIN

Początki Wiełęcina sięgają XV wieku, w 1425 roku pojawia się zapis na temat „*villam suam Welanczino*”. Nazwa pochodzi od dawnej nazwy osobowej Wielęta²⁰⁴.

Początkowo dziedziczył tu zapewne jakiś miejscowy ród szlachecki. Niestety brak jest o nim wiadomości. Więcej pozostało materiałów z czasów XVII wieku. W herbarzach zachował się zapis na temat Jana Arciechowskiego, *dziedzic na Wiełęcinie w 1669 roku, poseł z ziemi nurskiej w 1674 roku, podstarości w 1678 roku sędzia grodzki zakroczymski*²⁰⁵. Arciechowski miał dwóch synów, jeden z nich został księdzem i Wiełęcina odziedziczył zapewne Kasper Feliks, skarbnik nurski i sędzia liwski, szlachta wybierała go wiele razy jako sędziego na Trybunały do Lublina i Piotrkowa. Był też bogatym szlachcicem, posiadał kamienicę we Lwowie²⁰⁶.

Herbarze wspominają o potomkach Kaspra Feliksa, ale w XVIII wieku Wiełęcina należał już do innego rodu rycerskiego. W drugiej połowie tego stulecia żył *Józef Glinka dziedzic*

¹⁹⁷ *Źródła Dziejowe*..., s. 407

¹⁹⁸ *Materiały do dziejów*..., tom VI, s. 203

¹⁹⁹ *Słownik Geograficzny*..... tom XIII, s. 308

²⁰⁰ *Słownik Geograficzny*..... tom XIII, s. 308

²⁰¹ *Słownik Geograficzny*..... tom XIII, s. 308

²⁰² Tamże

²⁰³ *Skorowidz miejscowości*....., s. 139

²⁰⁴ Zierhoffer K, *Nazwy miejscowe*....., s. 377

²⁰⁵ Boniecki A, *Herbarz*..., t. 1, str. 47: *Arciechowscy v. Arcichowscy h. Grabie*

²⁰⁶ Tamże

*Wielećcina w ziemi nurskiej*²⁰⁷. Miał on syna Józefa dziedziczącego tu w końcu XVIII wieku. Jego potomkowie sprzedali Wielećcin właścicielom pobliskiego Popowa i wyprowadzili się stąd.

W 1827 roku w tej miejscowości było 12 domów i 67 mieszkańców²⁰⁸. Wielećcin stanowił część dóbr popowskich do 1864 roku, kiedy to w ramach uwłaszczenia powstało tu 24 gospodarstwa na 194 morgach ziemi²⁰⁹. Miejscowość włączono do gminy Zegrze.

W 1921 roku w Wilećcinie notowano 26 domów i 218 mieszkańców²¹⁰.

WOLA MYSTKOWSKA

Wola Mystkowska powstała najpóźniej na początku XVI stulecia. Słowo „wola” w nazwie oznacza, że mieszkańcy tej wsi otrzymali pewien okres zwolnienia podatkowego (wolnizna, wola) podczas zakładania wsi.

Spis podatkowy z 1578 roku przekazuje dane o Sebastianie wraz z braćmi, którzy byli właścicielami wsi. Liczyła ona 8 włók ziemi uprawnej²¹¹. Był to jakiś ubogi ród szlachecki, o którym nie zachowały się żadne bliższe dane²¹². Dziedziczyli tu zapewne do drugiej połowy XVII wieku, następnie wyprzedali swoje dobra bogatszym sąsiadom.

Na początku XVIII wieku dziedzicem tych dóbr był rodzina Bojemskich herbu Korab²¹³. W drugiej połowie tegoż stulecia wzrosła rola rodziny Kownackich herbu Suchekomnaty. To właśnie oni wykupili Wolę Mystkowską od poprzednich właścicieli²¹⁴.

Właścicielem był Adama Kownacki herbu Suchekomnaty, należał on do elity ziemi nurskiej. Miał urząd podstarościego i sędziego grodzkiego powiatu kamieńczykowskiego, w 1764 roku był posłem z ziemi nurskiej. W 1766 roku wybrano go na pisarza ziemskiego i grodzkiego nurskiego. Ożenił się z Franciszką Kutylowską i miał trzy córki oraz dwóch synów. Córki wydał dobrze, w tym jedną za Michała Kozłowskiego stolnika owruckiego, dziedzica Popowa. Z dwóch synów, młodszy zginął w pojedynku, a starszy Karol został podczaszym nurskim. Adama Kownacki zmarł w 1789 roku²¹⁵. Po nim być może dziedziczył tu jego jedyny żyjący syn Karol. Na początku XIX wieku Wolę przejął Augustyn Ratyński herbu Łabedź. Za jego czasów wybudowano tu dworek²¹⁶.

W 1827 roku było tu 16 domów i 111 mieszkańców²¹⁷. W czasie uwłaszczenia powstało w tej wsi 32 gospodarstwa na 216 morgach ziemi²¹⁸.

Przed 1841 roku dziedziczką tego majątku została Julianna z Marków Wągradzka, następnie do 1854 roku właścicielem był Tomasz Minasowicz, przed 1870 folwark kupił Antoni Miński. Na początku XX wieku właścicielami folwarku była rodzina Michałowskich. W 1912 roku notowany jest Henryk Michałowski²¹⁹. Według danych z 1929 roku ten majątek liczył 299 ha. Michałowscy byli ostatnimi właścicielami tych dóbr. Ufundowali miejscowy kościół.

W 1921 roku w Woli Mystkowskiej notowano 40 domów i 224 mieszkańców, w tym 20 Żydów²²⁰. W folwarku było 3 domy i 104 mieszkańców²²¹.

²⁰⁷ Boniecki A, *Herbarz.....*, t. 6, str. 73: *Glinkowie h. Trzaska*

²⁰⁸ *Tabella miast i wsi.....*, tom II, s. 262

²⁰⁹ *Słownik Geograficzny.....*, tom VIII, s. 803

²¹⁰ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 141

²¹¹ *Źródła Dziejowe Polski.....*, s. 411

²¹² *Słownik Geograficzny.....*, tom XIII, s. 792

²¹³ Boniecki A, *Herbarz.....*, t. 1, str. 368: *Bojemscy h. Korab*

²¹⁴ *Regestr Diecezjów.....*, s. 681

²¹⁵ Boniecki A, *Herbarz.....*, t. 12, str. 34: *Kownaccy h. Suchekomnaty*

²¹⁶ *Katalog zabytków sztuki w Polsce.....*, t. X, z. 28, s. 17

²¹⁷ *Słownik Geograficzny.....*, tom XIII, s. 792

²¹⁸ Tamże

²¹⁹ *Alfabetyczny spis.....*, s. 76

²²⁰ *Skorowidz miejscowości.....*, s. 138

²²¹ Tamże

W okresie międzywojennym w *Woli Mystkowskiej* działał zakład rzeźniczy A. Kamińskiego, działał też sklep spożywczy A. Oleksiaka²²².

Miejscowy dwór był remontowany na początku XX wieku, obecnie jest całkowicie zrujnowany. Dwór był drewniany na ceglanej podmurówce, pierwotnie zewnątrz oszalowany. Parterowy z mieszkalnym poddaszem. Zbudowano go na planie prostokąta z trzema nowszymi przybudówkami z tyłu budynku. Pierwotnie był ganek kolumnowy od frontu. Układ wnętrza dwutraktowy z sienią i klatką schodową na osi. Na poddaszu w dwóch pomieszczeniach ślady malowideł z motywami groteskowo-kandelabrowymi oraz mitologicznymi.

Do zabytków wsi zalicza się też miejscowy kościół z lat 1936-1945. Parafia powstała tu w 1916 roku.

WÓLKA SOMIANKOWSKA

Wólka Somiankowska została założona najpóźniej w początkach XVI wieku. Według danych z 1578 roku liczyła 9 i pół łana obszaru²²³. Była to jedna z czterech miejscowości należących do dóbr klasztoru norbertanek płockich. Brak jest danych na temat prawa niemieckiego, którym rządziły się pozostałe wsie w ramach tego klucza.

Wólka Somiankowska była własnością zakonną aż do końca XVIII stulecia. Następnie stała się częścią dóbr rządowych. Należała do dóbr Brańszczyk, potem Somianka.

W 1827 roku było tu 13 domów i 81 mieszkańców. W końcu XIX wieku nazwę zapisywano jako Wólka Somiankowska lub *Somiańska*.

Po 1864 roku nastąpiło uwłaszczenie ziemi dworskiej i miejscowość włączono do gminy Somianka. Jednak obok cały czas funkcjonował folwark należący do dóbr Somianka.

W 1921 roku ta miejscowość liczyła wraz z folwarkiem 40 domów i 248 mieszkańców²²⁴.

ZDZIEBÓRZ

Pierwotna nazwa wsi brzmiała *Zdziemborz* lub *Zdzieborz*. Z 1425 roku pochodzi zapis *in Miskowecz alias Sdzeborz*, w 1432 *Sdzeborz in districtu Warschouiensi*. Nazwa pochodzi od dawnej nazwy osobowej „Zdzieborz”²²⁵.

W 1578 roku wieś umieszczono w grupie posiadłości *Nowodworskich* w tej wsi i oraz w Jackowie płacili podatki: Stanisław Zdzieborski i Jan Śląski, w sumie od 3 i pół łana²²⁶.

Wywodził się stąd ród Zdzieborskich, jednak prawie nic o tym rodzie nie wiadomo, nawet trudno ustalić herb jakim się posługiwali.

W początkach XVIII wieku wieś podzieliła się na dwie części. Jedna z nich (zapewne większa) była własnością księdza Hipolita Zdzieborskiego, który wyprzedał ją Lipińskim. Druga część wsi z czasem również przeszła na własność innych rodów. Część Lipińskich zwano Zdzieborzem Małym, a drugą część wsi Zdzieborzem Wielkim.

Lipińscy kupili również Skorki, które już wcześniej związane były z dobrami Zdzieborskich²²⁷. Na początku XVIII wieku jako właściciel wsi (*Zdzieborz Mały*) występuje Jan Ignacy Lipiński wojski nurski²²⁸. Lipiński zmarł w 1738 roku i majątkiem podzielili się jego

²²² *Księga Adresowa Polski.....*, s. 2024

²²³ *Źródła Dziejowe Polski.....*, s. 408

²²⁴ *Skorowidz.....*, s. 138

²²⁵ Zierhoffer K, *Nazwy miejscowe.....*, s. 395

²²⁶ *Źródła Dziejowe Polski.....*, s. 410

²²⁷ Boniecki A, *Herbarz.....* t. 14, str. 281: *Lipińscy h. Brodzic*

²²⁸ Tamże

czterej synowie (z trzech różnych żon Lipińskiego). Dobra Zdziebórz i Skorki wziął najstarszy z nich Stanisław Kazimierz (ur. 1690), podpisarz ziemski i grodzki kamieńczykowski oraz regent kamieńczykowski. Żenił się dwukrotnie i miał trzech synów. Właścicielem Skorek oraz *Zdzieborza Małego* został Wiktor Lipiński. Tenże ożenił się z Genowefą Nosarzewską i miał dwóch synów: Leona oraz Stanisława, żyjącego w pierwszej połowie XIX wieku. Stanisław był kolejnym właścicielem wsi. Właśnie tutaj znajdowała się siedziba tej gałęzi rodu Lipińskich.

Druga część wsi w końcu XVIII wieku (*Zdziebórz Wielki*) należała do rodziny Wypyskich²²⁹. Była to część wsi zamieszkała przez uboższych szlachciców.

W 1827 roku ta miejscowość liczyła 10 domów i 88 mieszkańców. W pierwszej połowie XIX wieku do dóbr Lipińskich należały wsie Zdziebórz Mały (czyli część Zdzieborza), Skorki (część) oraz Zielonki.

Słownik Geograficzny z drugiej połowy XIX wieku przekazuje dane: *Zdziembórz Mały* alias *Zdziebórz* alias *Skórki*, gmina Somianka parafia Pniewo. Folwark liczył w tym czasie 780 mórg, z czego grunty orne zajmowały 507 mórg. W czasie uwłaszczeni ziemi dworskiej powstało tu 28 gospodarstw na 272 morgach ziemi.

W okresie międzywojennym nie było już podziału na Zdziebórz Mały i Duży, istniał jeden Zdziebórz liczący 21 domów (rok 1936), obok istniała mała osada Zielonka (9 domów), która niegdyś należała do dóbr Zdziebórz Mały²³⁰.

²²⁹ *Regestr Diecezjów.....*, s. 681

²³⁰ *Mapa wojskowego.....*, pas 38, słup 32